

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

Emine YILDIRIM

**BİTLİS YÖRESİ ZİYARET FENOMENİ VE ZİYARET
YERLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN

ERZURUM-2004

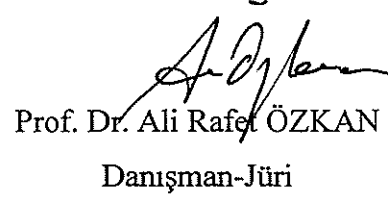
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalının Dinler Tarihi Bilim Dalında
Jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

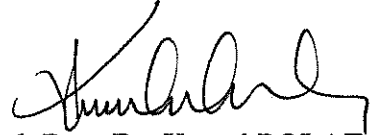

Yrd. Doç Dr. Cengiz GÜNDOĞDU

Jüri

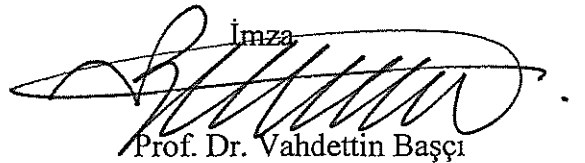
Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN
Danışman-Jüri

Yrd. Doç. Dr. Kemal POLAT

Jüri

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

İmza
Prof. Dr. Vahdettin Başçı

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	IV

GİRİŞ-BİTLİS İLİNİN TARİHİ, COĞRAFİ KONUMU ve BEŞERİ DURUMU1

A) Bitlis Adının Nereden Geldiği.....	1
B) Tarihi.....	2
C) Coğrafi Konumu ve Beşeri Durumu.....	6

I. BÖLÜM

1. BİR FENOMEN OLARAK ZİYARET

1.1. Bitlis'te Ziyaret Fenomeni ve Kutsalın Mekansal Yansıması.....	8
1.2. Bitlis Bölgesinde Ziyaret Yeri İle İlgili İnanç ve Uygulamalar.....	26

II. BÖLÜM

2. BİTLİS VE ÇEVRESİNDE ZİYARET YERLERİ

2.1. İl Merkezindeki Ziyaret Yerleri.....	35
2.1.1. Şeyh Mahmudi Mirza Kani (Şeyh Garib) Türbesi.....	35
2.1.2. Memi Dede Türbesi.....	35
2.1.3. Şehitlik Türbesi	36
2.1.4. Feyzullah el Ensari(Alemdar Baba) Türbesi.....	36
2.1.5. Şeyh Mahmud-İ Üryani Türbesi	37
2.1.6.Hacı Hasan Şirvani Hoca Türbesi.....	37
2.1.7. Şeyh Muhammed Küfrevi Türbesi.....	38
2.1.8. Dört Sandık Camii.....	38
2.1.9. Şeyh Tahiri Gürge ve Hüsameddin Ali-ül Bitlisi Türbesi.....	39
2.1.10. Veli Şemseddin Türbesi.....	40
2.1.11. Şeyh Hasan Türbesi	40

2.1.12. Şeyh Fetullah Verkanisi Türbesi.....	40
2.1.13. Şeyh Abdullah-i Kadiri Türbesi	41
2.1.14. Hacı Yusuf Türbesi.....	41
2.1.15. Şeyh İshak-i Adlani Türbesi	41
2.1.16. Karababa Türbesi	41
2.1.17. Şeyh Nureddin Türbesi	41
2.1.18. Şems-i Bitlisi (Hacı Mahmut Hoca) Türbesi.....	41
2.1.19. Şeyh Mahmut Türbesi.....	42
2.1.20. Üç Bacılar Türbesi.....	42
2.1.21. Saidiye Türbesi	42
2.1.22. Nuhiye Türbesi	42
2.1.23. Seyyid İbrahim Türbesi.....	42
2.1.24. Şerefiye Türbesi (II. Şerefhan)	43
2.1.25. Ziyaeddin Han Türbesi.....	43
2.1.26 Kureyşi Türbesi ve Camii.....	43
2.1.27. Hz. Zülki'f in Mezarı	43
2.2. İlçelerdeki Ziyaret Yerleri	44
2.2.1.Şeyh Abdurrahman Gazi Türbesi	44
2.2.2. Şeyh Necmeddin Türbesi.....	45
2.2.3. Erzen Hatun Kümbeti	45
2.2.4. Dede Maksut Türbesi.....	46
2.2.5. Çifte Kümbet.....	46
2.2.6. Bayındır Kümbeti.....	47
2.2.7. Emir Ali Türbesi	47
2.2.8. Delikli Taş.....	47
2.2.9. Sultan Seyit Türbesi.....	48
2.2.10. Kırk Kardeşler Türbesi.....	49
2.2.11. Usta Şagirt (Ulu) Kümbeti.....	49
2.2.12. Hasan Padişah Kümbeti	49
2.2.13. Alimoğlu Hurşit Kümbeti	49

2.2.14. Mirza Muhammed Bey Kümbeti.....	50
2.2.15. Yarım kümbet.....	50
2.2.16. Anonim kümbet-.....	50
2.2.17. Keşiş Kümbeti.....	50
2.2.18. Anonim Kümbet II.....	50
2.2.19. Şifalı Su.....	50
2.2.20. Hz. Ali'nin Kılıç İzi.....	51
2.2.21 .Hz. Ali'nin Atının Ayak İzi.....	51
2.2.22. Karınday Ağa Kümbeti	52
2.2.23 Şeyh Abdurrahman-ı Tağı ve Şeyh Diyaud-din Türbesi....	52
2.2.24. Şeyh Abdülvahap(Kotum Baba).....	53
2.2.25. Şeyh Mehmet Türbesi.....	53
2.2.26. Seyyid Sıbgatullah Arvasi.....	54
SONUÇ.....	55
EK-I KAYNAK KIŞILER.....	59
EK-II FOTOGRAFLAR.....	61
BİBLİYOGRAFYA.....	72

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
BİTLİS YÖRESİNDE ZİYARET FENOMENİ VE ZİYARET YERLERİ

Emine YILDIRIM

Danışman: Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN

2004-SAYFA-73

Jüri : **Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN**
: **Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU**
: **Yrd. Doç. Dr. Kemal POLAT**

Türk toplumunun yaşadığı coğrafyada, dini cazibeye sahip ziyaret yerleri, geçmişten günümüze önemli bir fonksiyon icra etmektedir. İnsanın, hayat boyunca karşı karşıya kaldığı hastalıklar, ihtiyaçlar, imkansızlıklardan doğan bu kültürel miras, bir değerler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmamız, bir giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Çalışmamızda Bitlis'te ziyaret fenomeni üzerinde durulmuştur. Daha sonra Bitlis il merkezi ile buraya bağlı kasabalar ve köylerdeki ziyaret yerleri ve bunlarla ilgili çeşitli inanç ve uygulamalar incelenmiştir. Bitlis'te pek çok ziyaret yeri vardır. İnsanları bu kutsal yerleri ziyaret etme amaçlarından bazılarının, çocuk sahibi olma, evlenme, sınav kazanma, iyileşme gibi arzular olduğunu söyleyebiliriz.

ABSTRACT
MASTER THESIS

THE VISITING PHENOMEN IN BİTLİS SURROUNDİNG AND
VİSİTING PLACES

Emine YILDIRIM

Supervisor: Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN

2004-PAGE-73

Jury : Prof Dr. Ali Rafet ÖZKAN
: Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÜNDOĞDU
: Yrd. Doç. Dr. Kemal POLAT

Places of visit that have religious attribute have carried out important function from past to now in the geography that Turkish society have been lived. This cultural inheritance for illness, needs and the impossibilities that have been faced in the human life usually come to the fore as a values.

The study includes an introduction, two parts and a result. The holy places, as well as the beliefs and their practices related to them, which are comonly visited by people in the central part of Bitlis as well as in the areas and in villages around Bitlis were introduced. there are many sacred places in Bitlis. In these places, it is being sacrificed and prayed and some people vow flags and written expression request and glued the stones on the wall. We can tell some aims of the visit of the religious places: to have owner of child, to have chance of marriage, to win an examination, to get better.

ÖNSÖZ

İnanç, insanoğlunun anlam arayışında ona, en kapsamlı ve tatminkar cevabı vermesi açısından büyük bir önemi haizdir. Tarih boyunca, birbirinden farklı da olsa her insan topluluğu belli bir inanca sahip olmuştur. Sahip olunan inançlar, insanoğlunun bu dünyadaki yaşam macerasında, onu belirsizlikten, karmaşadan, çaresizlikten, yalnızlıktan kurtararak ona evrenin, yaşamın, olayların ve bunlar arasındaki ilişkilerin bir açıklamasını sunmuşlardır. Bu itibarla inançlar, insanın hiç değişmeyen soruları ve ihtiyaçlarının giderilmesinde yine değişmez bir fonksiyona sahiptir.

İnanışlar, ya dinler tarafından sistematize edilerek ya da bizzat insanların ihtiyaçları ve çaresizlikleri doğrultusunda oluşturdukları bir takım sembolik önlemlerden müteşekkildir. Çalışmamızın konusu olan “Bitlis’te Ziyaret Fenomeni ve Ziyaret Yerleri” de hem dini etkilerin bulunduğu hem de zamanla insanların biçimlendirdikleri inançların kapsamında yer almaktadır.

Tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte ziyaret fenomeninin değişik kültür ve topluluklarda yer alış biçimini değerlendirdik. Birinci bölüm Bitlis’in tarihi, coğrafi konumu ve beşeri durumu ile ziyaret fenomenine Bitlis’te yüklenen anlama ayrıldı. İkinci bölüm ise Bitlis il merkezi ile Bitlis’e bağlı ilçelerdeki ziyaret yerlerinin tanıtılmasını kapsamaktadır.

Çalışmalarımızı hazırlarken gidip görmemiz imkan dahilinde olan yerleri- ki bunlar çoğunluğu oluşturmaktadır- bizzat görüp inceledik. Bu yerleri ziyaretimizde arada bulunan halkla yaptığımız görüşmeler tezimiz için oldukça yönlendirici oldu.

Böyle bir çalışma için beni yönlendiren ve bana destek olan sayın hocam Prof. Dr. Ali Rafet ÖZKAN’a şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca fikirleriyle bana katkıda bulunan sayın Yrd. Doç. Dr. Kemal POLAT’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Bu çalışmamda bana destek olan bütün hoca ve arkadaşlarımı da unutmamak gerekir.

Emine YILDIRIM

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
c.	: Cilt
ev	: Çeviren
s.	: Sayfa
Yay.	: Yayınları
vd.	: Ve diğeri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

GİRİŞ

Bitlis İlinin Tarihi, Coğrafi Konumu ve Beşeri Durumu

A) Adının Nereden Kaynağı

Bitlis adının nereden geldiği tam olarak bilinmemekle birlikte bu konuda birkaç farklı rivayet bulunmaktadır. İlk defa Ermeniler Bitlis'e "Pağeş" adını vermişlerdir. Araplar, "Badlis" veya "Bablis" şeklinde telaffuz etmişlerdir. Günümüze kadar yazılmış Türk kaynaklarında ise ilin adı Bitlis olarak geçmektedir. Nitekim Kamus'un yazarı Şemseddin Sami, şehri "Bitlis" ismiyle anmaktadır. Zinnet'ül Kulub'un yazarı Kazvinli Hamdullah Meftuni'nin Farsça eserinden bilgi veren Sıtkı Aydın ve Bitlis'te bir dönem yöneten Şeref Han, Bitlis adının İskender'in Kölesinin ismi olduğunu nakletmekte ve bir efsane anlatmaktadırlar.¹ Bu efsaneye göre ; alında iki et parçası çıkmış olan İskender bu derdine derman aramaktadır. Babil seferinden dönerken hastalığına çare olacak tatlı suları ararken Bitlis kayasının sağından akan Kösür suyunu içmiştir. Buna yedi gün devam eden İskender rahatsızlığından kurtulmuştur. Bunun üzerine bu bölgede asırlarca dayanabilecek bir kalenin yapılmasını komutanlarından Bedlis'e bildirmiş ve bu kalenin kendisi tarafından dahi fethedilemeyecek kuvvette bir kale olmasını istemiştir. Hindistan seferine çıkan İskender dönüşte kaleye girmek istemiş fakat kale kapıları kapatılmış ve içeri alınmamıştır. Bunun üzerine uzun bir kuşatma olmuş, yine de kale düşürülememiştir. Bu olaylardan sonra Bedlis kalenin anahtarını İskender'e bizzat göndermiş ve bu davranışı ile kelenin surlarının aşılabilir olduğunu İskender'e kanıtlamak istediğini bildirip af dilemiştir. Kalenin bu kadar muhkem olması İskender'in hoşuna gitmiş ve bu kale adını İskender'in hizmetkarı Bedlis'in isminden almıştır.² Yapımı İskender'in emri ile olduğundan Acem tarihinde bu kale "İskender Tahtı" adı ile anılmaktadır.

Tarihte Bitlis için, değişik kavimler değişik isimler de kullanmışlardır. Persler ve Yunanlar Bad-Lis veya Bad-Lis, Bizanslar Babaleison veya Bales, Asurlar ise Bit-Liz yahut Bet-Liz şeklinde kullanmışlardır ki Asurca Bet, kale demektir. Bet-Lis

¹ 1973 Bitlis İl Yıllığı, s. 2

² 1973 Bitlis İl Yıllığı s. 2 ; M. Törehan, Serdar, *Rüyalar Şehri Bitlis*, Bitlis Valiliği Kültür Yay:10, 2000, s.1-3

Liz'in kalesi Bit ise yurt anlamına geldiğinden Liz'in yurdu anlamlarına gelmektedir.³

Şehrin isminin nereden geldiği konusunda anlatılanlar farklılık arz etse de günümüze dek Bitlis olarak isimlendirilmiş ve halen de bu isimle anılmaktadır.

B) Tarihi

Araştırmalara göre Bitlis'in tarihi Neolitik çağa kadar uzanmaktadır. Bu süre MÖ. 9000-3000 yılları arasını kapsamaktadır. Van ve Diyarbakır'daki yerleşimden dolayı Van'dan Diyarbakır'a yapılacak ticaretin o dönemlerde ancak Bitlis üzerinden yapılacağı dikkate alındığında, Bitlis'in Neolitik dönemden beri yerleşme yeri olduğu açıktır.⁴

Bu hassas konumundan dolayı Bitlis bir çok devletin burada hakimiyet kurma isteğini doğurmuştur. Bir çok medeniyet bu topraklar üzerinden geçmiş ve kendi izlerini bırakmıştır. Bölgede bilinen en eski uygarlık Sümerlerdir. Bu MÖ. 4000 yıllarına tekabül etmekle birlikte şehrin daha önceden kurulduğunu bildiren bazı kaynaklar mevcuttur. Sümerlerden sonra bu bölgeye Sümer devletini yıkan Hititler egemen olmuştur.(MÖ. 200) Ardından Hurri hakimiyeti gelmektedir. MÖ. 1700 yıllarında Bitlis ve çevresinde Hurriler görünmektedir. Hurri kültürü Fırat ve Van'dan, Kızılırmak ve Akdeniz'e uzanan bir alana yayılmıştır.⁵ Asurlar'ın bu hakimiyete son vermesi ile bu bölgelerde artık Asurların sözü geçer olmuştur. Asur Devleti MÖ. 788 yılında Urartular tarafından yıkılmıştır. Urartuların bölgeye yerleşmesi daha erken bir dönemi işaret etmektedir. MÖ. 1280 yıllarında Van havzasına yerleşen Urartular, Asur devleti eski gücünü yitirene kadar bu bölgelerde sessiz sedasız yaşamışlardır. Van ve Bitlis yörelerine yerleşen Urartular, Asurların bölgedeki egemenliğine son verdikleri gibi, onların yayılmacı politikalarını da engellemişlerdir.⁶ Urartular Asurların aksine barbar bir kavim değildir. Kendilerine yerleşim merkezi olarak Tuşba ismini verdikleri bugünkü Van'ı seçen Urartulardan günümüze kadar gelen sulama kanalları mevcuttur. Bitlis ve ilçelerinde de Urartulara ait yapılar mevcuttur. 1964 yılında yapılan kazı

³ Türk Ansiklopedisi "*Bitlis*" Maddesi, s. 1388

⁴ Serdar, a.g.e., s. 4

⁵ Serdar, a.g.e., s. 6

⁶ Afif Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara, 1986, s. 14-40 ; Bilge, Umar, Türkiye'nin İlkçağ Tarihi, İzmir, 1982, s. 127-129

çalışmalarında Urartular dönemine ait kalıntılar çıkmıştır. Adilcevaz'da bulunan Kef kalesi de bunlardan en önemlisidir.⁷ Urartu hakimiyetine İskitler son vermişler, bu tarihten itibaren Bitlis Medler ve Lidyalılar arasında mücadele alanı olmuştur. Bir müddet sonra Medlerin yerine Persler hakimiyeti alınca Bitlis Pers hakimiyetine girmiştir. Bundan sonra bu bölge doğuya sefer yapan İskender'in hakimiyetine girmiştir. Dönüşte de İskender bölgeyi yönetmek üzere Bedlis adlı Hizmetkarını görevlendirmiştir. İskender'in çöküşünden sonra zayıflayan devlet parçalara ayrılmış ve bu bölgede bulunan komutan Selevkios MÖ. 312 yılında Selökid devletini kurmuştur. Selökid devletinden sonra yine el değiştiren Bitlis, Romalılar ve Sasaniler arasında çıkan savaşlar sonucunda 387 yılında Sasanilerle Romalılar arasında yapılan anlaşmayla Roma hakimiyetine geçmiştir. Bölgede Bizans hakimiyeti 640 yıllarına kadar devam etmiştir.

639-640 Hz. Ömer zamanında, İyaz bin Ganem Bitlis, ve Muş dolaylarını fethetmekle görevlendirilmiştir. 641 yılında Bitlis üzerine yürümüş ve bu bölgeyi haraca bağlamıştır. Bu anlaşmaya göre Bitlis İslam devletinin himayesinde bulunacak ve belli bir miktar haraç ödeyecekti . Fetihle beraber bu bölgelere bazı Arap kabileleri de yerleştirilmiştir.⁸ Bu kabileler Arasında zaman zaman anlaşmazlıklar çıkmış, Muaviye kumandasındaki ordular tarafından bu ayaklanmalar bastırılmıştır. 657 yılında Hz. Ali ile Muaviye arasında çıkan savaş nedeniyle Muaviye Anadolu'daki askerlerini geri çekmiş, dolayısıyla Bitlis tekrar Bizansların egemenliğine girmiştir.⁹ Bitlis, yöredeki bir çok şehir ve kasaba gibi El- Cezire valiliğine bağlı olan Diyarbakır memurluğuna tabi bir kale olarak kalmış ve bu idari teşkilat Abbasiler döneminde de devam etmiştir. Abbasi devletinin zayıflaması üzerine Bitlis 928 yılında tekrar Bizans hakimiyetine geçmiştir. IX. yüzyılın sonlarına doğru Mervanilerin hakimiyetine geçen Bitlis Selçukluların Anadolu'ya gelmesiyle bir Türk yurdu haline gelmiştir. Anadolu'ya akınlarla ya da yayılmacılık biçiminde ilk gelen Türkler Batı Hunları olmuştur.¹⁰

İlk çağlardan bu zamana kadar çeşitli Türk akınlarına uğrayan Bitlis bu tarihten itibaren Türklerin yurdu olarak kalmıştır. Türkler Bitlis'i on birinci yüzyıl

⁷ Serdar, a.g.e., s. 8

⁸ 1973 Bitlis İl Yıllığı, s. 3

⁹ Serdar, a.g.e., s. 15

¹⁰ Derman Ayaldı, *Dinler Kavşağında Anadolu*, Say Yay., İstanbul, 1998, s. 164

sonundan kendi hakimiyetleri sahasına aldıkları zaman sönük bir şekilde bulmuşlardır. Buna Bizans imparatorluğunun uyguladığı siyasi, askeri, ticari ve sosyal politikalar sebep olmuştur. Bitlis ve şehirleri yeni baştan onarılmış, ve bir Türk-İslam şehrinin karakteristik yapısını oluşturan ulu cami ile buna bağlı geleneksel yapıların inşası gerçekleştirilmiştir.¹¹ Bitlis Türklerin eline geçmesiyle birlikte yoğun bir iskan hareketine maruz kalmıştır. Tabiatıyla yörede devam eden iskan faaliyeti süresince bölgeye gelen Türk boyları, geleneksel Türk iskan ürünü olan ve yerleştikleri şehirlerin fiziki yapısını değiştiren mimarlık ürünlerini de beraberlerinde geliştirmişlerdir.¹²

Bunu bir ölçüde açıklığa kavuşturduğumuz zaman görülecektir ki, Türkler 11. yüzyılın sonundan itibaren yöreye sadece siyasi açıdan hakim olmakla kalmayıp, daha ilk devirlerden itibaren bu topraklar üzerinde geleneksel iskan ürünlerini tesis ederek yörenin top yekun Türkleşmesini sağlamış olacaklardır.¹³

Selçuklu döneminde de bölgenin hakimiyeti Mervanilere bırakılmıştır. Fakat Alparslan'ın ölümünden sonra yerine geçen Melikşah'ın komutanlarından biri olan Diyarbakır emiri Fahr ed-Devle Muhammed bin Cerir Bitlis'i fethetmiş ve buradaki toprakları Türk emir ve beylerine dağıtmıştır. Bitlis bölgesi de Dilmaçoğlu Mehmet Bey'e verilmiştir. Dilmaçoğlu, bölgenin yerlisi olduğundan hakimiyet yerlilere geçmiştir. Böylece 1084 tarihinde Bitlis tamamen Selçuklu imparatorluğuna katılmıştır.¹⁴ Uzun bir müddet Dilmaçoğulları tarafından yönetilen Bitlis daha sonra Eyyubiler(1209), Harzemşahlar (1226) ve Moğolların (1231) saldırılarına maruz kalmıştır. Moğol saldırılarından sonra Anadolu Selçuklularının ele geçirip imar etmeye çalıştığı Bitlis tekrar Moğolların hakimiyetine geçmiştir. 1244 tarihinde İlhanlıların egemenliğine geçen Bitlis'te hakimiyeti sürekli kılmak için buralara Moğol boy ve oymakları yerleştirilmiştir. On üçüncü yüzyılın ikinci yarısında İlhanlılar yöreyi ilk etapta tahrip etmelerine rağmen, daha sonra yörenin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır. Çünkü on üçüncü yüzyılda mezar yapılarının bol miktarda yapılması, işçiliklerinin son derece ince ve itinalı olması bu devirde, yörenin hiçbir devirde olmadığı kadar, refah ve zenginlik içinde bulunduğunu

¹¹ Recep Yaşa, *Bitlis'te Türk İskanı*, Kültür Vakfı Yay: 2, Ankara, 1992, s. 105

¹² Yaşa, a.g.e., s. 37

¹³ Yaşa, a.g.e., s. 37

¹⁴ 1973 Bitlis İl Yıllığı, s.4

gösterir.¹⁵ Bu esnada Bitlis 1246 ve 1275 yıllarında olmak üzere iki büyük deprem geçirmiştir.¹⁶

İlhanlılardan sonra Bitlis'te Türkmenler boy göstermektedir. Karakoyunlu dönemi başlar ve Karakoyunlular 1365 tarihinden 1469 tarihine dek 104 yıl hüküm sürerler. Karakoyunlulardan sonra bölgede Akkoyunlu hakimiyeti yerleşir. Karakoyunlular Osmanlı devleti ile dost iken Akkoyunlular İran'a yakın davranmışlardır. Bu dönemden kalma bir çok koç heykeli bulunmaktadır.

Bu dönemde Bitlis'te hüküm süren Şerefhanlar sülalesi önemli bir yere sahiptir. Bu beylik emirlik şekline varlığını tam 450 yıl (1220- 1670) devam ettirmiştir. Bu emirlik sırası ile ilhanlıların, Timuruların Akkoyunluların , Safevilerin ve 1514 yılındaki çaldıran seferinden sonra Osmanlıların egemenliği altında varlıklarını korumuştur.¹⁷ Şerefhan sülalesi kendi şeceresini İran Kısrasına dayandırmaktadır. Şeref Han bu konudan Şerefname adlı eserinde bahseder.

Bu zaman dilimi süresince Bitlis yönetimindeki Şerefhanlar kimi zaman Osmanlı Devletine kimi zaman Timur ve varislerine, kimi zaman ise İran devletine tabi olmuşlardır. Fakat anlaşılabilir odur ki bu bölgede Şeref Hanların sözü uzun bir zaman kıymetini korumuştur. En son Şerefhan sülalesinden Şerif bey bölgeyi idare etmiştir. İslam ansiklopedisinde belirtildiğine göre Şerefhanlar'dan sonraki beylerin serbest bir hayat yaşadıkları ve bunun asrın ortalarına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁸ En son 1894 yılında Osmanlı komutanlarından Reşit Paşa tarafından bu beylik hakimiyetine son verilmiştir.¹⁹ Bölgenin Osmanlı devleti himayesine girmesinden sonra bile buralarda bir karışıklık dönemi hüküm sürmüştür. Ahlat şehri ve kalesi Safeviler tarafından tamamen yıkılmış, Adilcevaz ise tamamen muhasara altında kalmıştır. Bölgenin bu baskılardan kurtulması ise ancak 1555 Amasya muahedesinden sonra olabilmiştir. Öyle ki buralarda namaz kılınacak tek bir cami bile kalmamıştır.²⁰

¹⁵ Yaşa, a.g.e., s. 106

¹⁶ Serdar, a.g.e., s. 23

¹⁷ 1973 Bitlis İl Yıllığı, s. 4

¹⁸ 1973 Bitlis İl Yıllığı, s. 6

¹⁹ 1973 Bitlis İl Yıllığı, s. 6

²⁰ Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat(1534-1605)*, Tamga Yay., Ankara, 1999, s. 247

Adilcevaz ve şehirlerinde ermeni nüfusun çok fazla olduğunu yansıtacak ne büyük mezarlıklar ne de büyük kiliselere rastlanmıştır.²¹ Türklerin bölgeye tam olarak yerleşmesinden önce XVI. yüzyılın ortalarında Ahlat'a uğrayan Nasr-ı Hüsrev bu şehirde, Türkçe, Farsça, Ermenice'nin konuşulduğundan bahsetmektedir.²² Bölgede Müslümanlar ve gayri Müslimler bulunmaktadır. Gayri Müslimler ise Ermenilerdir.²³ Ermeni nüfuzu ve Müslüman nüfuz burada barış içinde yaşamakta idi. Ufak tefek tartışmalardan başka ciddi bir olaya rastlanmamaktaydı.²⁴

Cumhuriyetten önce Osmanlı devletinin doğuda en tehlikeli düşmanı olan Ruslar, bu dönemde bütün Doğu Anadolu'yu ele geçirme gayesinde idiler. 1915 yılının temmuz ayında Rusların ve Ermeni intikam taburlarının Bitlis önlerine vardığı haberi alınınca halk tedirgin olarak göç etmeye başladı. Burada bir çok kahraman Türk askeri devreye girerek Bitlis'i gayretkarane savunmuşlardır. Fakat bu savunmaları başarısız kalan yerli halk ve milisler Rus ve Ermenilerin Bitlis'e girmelerine mani olamamışlardır. İşgalden sonra Rus birlikleri içinde bulunan ermeni intikam taburları zamanında bölgeyi terk edemeyen yaşlı ve zayıf insanları hunharca öldürmüştür. Bitlis'in önemli konumu dolayısıyla hükümet tekrar geri almak üzere Mustafa Kemal'i görevlendirmiştir. 1 Ağustos 1916 tarihinde taarruz emri verilmiş, 8 Ağustos 1916 yılında Bitlis tekrar vatan topraklarına katılmıştır.²⁵

C) Coğrafi Konumu ve Beşeri Durumu

Araştırma konumuz olan Bitlis şehri, Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde, Van Gölü'nün güneybatı kıyısında yer alan Tatvan iskelesine 23 km uzaklıkta bulunan, Dicle'nin kollarından birini oluşturan Bitlis Çayının Güneydoğu Toroslar üzerinde açtığı derin ve dar bir vadide kurulmuştur.²⁶

Bitlis, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri arasında, Güneydoğu Toroslar engelini kısmen daralmış olduğu alanda, yaran bir vadi üzerindedir. Şehir Elcezire

²¹ Kılıç, a.g.e., s. 146

²² Kılıç, a.g.e., s. 141

²³ Kılıç, a.g.e., s. 142

²⁴ Kılıç, a.g.e., s. 250

²⁵ Serdar, a.g.e., s. 36-37

²⁶ Metin Tuncel, "*Bitlis*", DİA, İstanbul, 1992, c.6, s. 225

ile Doğu Anadolu'nun merkezi platoları üzerinden İnan ve Kafkasya'yı bağlayan bir konumdadır.

Van, Siirt, Batman, Muş ve Ağrı illeriyle kuşatılan Bitlis, merkez ilçe haricinde Adilcevaz, Güroymak, Hizan, Mutki ve Tatvan olmak üzere altı ilçeden oluşmaktadır. Kentin nüfusu 2000 yılı sayımlarına göre 388.678 kişidir. Erkeklerin %85.94'ü, kadınların ise %60.39'u okuma yazma bilmektedir.²⁷

Batı kıyılarını Bitlis'e komşu yapan Van gölünden başka Nazik, Arun ve Aygu gölleriyle Nemrut krater gölü de il toprakları arasındadır.

Kentte iklim sert ve karasal bir nitelik taşır. Yazları çukur alanlarda sıcak, kışları ise şiddetli ve uzun sürelidir. Bitlis'te ekonomi bölgenin genelinde olduğu gibi tarım, hayvancılık kısmen de ticarete dayanır.²⁸

²⁷ 2000 Genel Nüfus Sayımı, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, Mart 2003, s. 89

²⁸ Gülsen Baş, *Bitlis'teki Mimari Yapılarda Süsleme*, Bitlis Valiliği Kültür Yayınları No:11, a.g.e., 2002, s.5

I. BÖLÜM

BİR FENOMEN OLARAK ZİYARET

1.1. BİTLİS'TE ZİYARET FENOMENİ VE KUTSALIN MEKANSAL YANSIMALARI

Türkçemizde bir kişiyi veya bir yeri görmeye gitmek anlamına gelen ziyaret sözcüğü Arapça “ziyâret” kelimesinden gelmektedir. Yine aynı kökten olan “zevr” sözcüğü ise hem “ziyaret etmek” hem de “ziyaret eden” manalarını ihtiva eder. Bununla birlikte aynı kökten gelen “zuvar” ve “mezar” kelimeleri de mevcut olup, mezar kelimesi Türkçe'mize kabir anlamıyla geçmiş bulunmaktadır.²⁹

Eğer ziyareti ibâdet amacıyla mübarek yerlere gitmek şeklinde tanımlarsak, İslamiyet'te bunun en dikkate değer örneğinin, belli şartlara ve usullere uygun olarak Kabe'yi ziyaret etmekten ibaret olan Hac İbâdetinde bulunduğunu kolaylıkla anlayabiliriz.³⁰

Ziyaret fenomeni derinlemesine incelendiğinde onun ölüm ile birebir bağlantılı olduğu görülür. Mitolojilerin verilerine göre insanın önceden ölümsüz olduğu, daha sonra işlediği bir günah yüzünden ölümsüzlüğü elinden kaçırdığı anlaşılır. Tek tanrılı dinlerin “Adem ile Havva” mitosu bunun en güzel örneğidir. Mezopotamya kaynaklı Gılgamış Destanı da yine bu arzuya verilebilecek en güzel örnektir. Ölümden duyulan korku ve ölümsüzlük arzusu nedeniyle ilk dinsel inançlar ölüm düşüncesi etrafında gelişmiştir. Tylor'a göre insanın ilk tapınağı atalarının mezar başı olmuştur ve ölümden korkan insanoğlu ölüm düşüncesi etrafında sayısız ritüeller oluşturmuştur.³¹

Bu ritüellerin ilk oluşumunda totemizm ve animizmin etkili olduğu varsayılmaktadır.

Totemizm, kısaca insanla hayvan yahut bitki gibi doğal nesnelere arasında bir akrabalık ilişkisi ya da gizemli bir bağ bulunduğu inancına dayanan düşünce ve davranış sistemidir. Genel olarak, totem sayılan hayvan ya da bitkiyle topluluk üyesi arasında bir akrabalık ilişkisi kurulur. Bu ilişki mitolojiyle de desteklenerek kuşaktan

²⁹ Ünver Günay, Harun Güngör, Vahap Taştan, Şaban Kuzgun, Huzeyfe Sayım, *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması –Kayseri Örneği-*, Erciyes Üniversitesi Yayınları: 132, Kayseri, 2001, s. 9

³⁰ Günay, Güngör, vd..., a.g.e., s. 9

³¹ Aydın Durdu- Bircan Durdu, *Geçmişten Günümüze Ölüm Adetleri ve Kemaliye Köyünde Ölüm*, Türk Halk Kültürü Araştırmaları-1997, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay.: 275, Ankara, 1998, s. 47

kuşağa aktarılır. Türklerin kurt neslinden ve kayın ağacından geldiği inancı buna bir örnek olarak verilebilir. Bu şekildeki bir inanç sistemi ata ruhlarının da bu totemlere yerleştiği inancının doğmasına sebep olur. Örneğin güney Avustralya yerlileri ataların eğleştiğini düşündüğü bazı ağaçları çok kutsal görmektedirler.³²

Ata ruhlarının bu bitkilerde yaşadığı inancı aynı zamanda bu bitkilerin törenle tüketilmesi durumunda insanların üstün güç elde edeceği inancını da beraberinde getirmiştir. Ataların bu şekilde kutsal ağaçlarda eğleştiği inancı Anadolu'da hemen hemen her türbenin yanında kesilmesi yasak olan bir kutsal ağaç bulunmasını da gerektirmiştir. Bu ağaç ve bitkilere gösterdikleri saygı aynı zamanda atalarına gösterdikleri bir saygı haline dönüşmüştür.³³ Ağaçlara bez bağlamak, mezarlara belli bitkiler bırakmak vb. bu saygının ifadesidir. Ayrıca ağaçlara bez bağlama âdetini Türklerdeki Yer-Su kültürünün bir uzantısı olarak değerlendirmek de mümkündür.

Totemizm dışında animizm de bu tarz ritüellerin doğuşunda etkili kabul edilmektedir. Zira Animizm dar anlamıyla ruhlar doktrini, geniş anlamıyla genelde ruhu olan varlıklar doktrinidir. Bu görüşe göre hem iyi hem de kötü sayısız ruh yaşamaktadır. Bu iyi ve kötü ruhlar ise doğal olguların nedenleri olarak görülmektedir.³⁴ Animizmde, ruhlar insanlar arasına karışarak ya onlara şans verir ya da onları delirtir ve hasta eder. Bu yüzden ölü ruhlarını yatıştırmak için onlara adaklar adamak, kurbanlar kesmek, ölmüş atalarının mezarlarına sunularda bulunmak gerekir.³⁵ Ölmüş büyüklere tazim, atalara saygı, "baba hukuku"nun inanç sahasındaki belirtisi olarak görülmektedir. Asya Hunları, Tabgaçlar, ve Gök Türkler çok kere kutsal mağaralar önünde ataların ruhlarına kurban sundukları belirtilmektedir.³⁶

Bu iki farklı ilkel dinin uygulamalarından da anlaşılacağı gibi insan, ölüm ve ruhlarla iç içedir. Varlığının ikamesi için de ruhlarla iyi geçinmek zorundadır.

Hemen her toplumda ölüm ve ölüm sonrası uygulanan pratikler ve bunlara bağlı inançlar görülmektedir. Bu pratiklerin şekillenmesinde milletin uygarlık düzeyi, gelenekleri ve dini inançları belirleyici öge olmaktadır. Ölüm ve sonrasında

³² Aydın-Bircan Durdu, a.g.m., s. 48

³³ Aydın-Bircan Durdu, a.g.m., s. 48

³⁴ Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri*, çev. Selçuk Budak, Öteki Yay., Ankara, 1995, s. 137-138

³⁵ Aydın-Bircan Durdu, a.g.m., s. 49

³⁶ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 1999, s. 304

uygulanan pratikler, ölüye karşı saygıyı, ölüm sebebiyle yaşanan üzüntüyü, ölümden duyulan korkuyu yansıtmaktadır.

Ölenin geriye dönerek insanlara zarar verebileceği korkusu, bir de anılmaya ve yiyeceğe, giyeceğe vb. ihtiyacı olduğu inancı ölüm ve ziyaret kültürünü oluşturan önemli bir etki olmuştur. Bu iki yönlü duygu yani korku ve sevgi haliyle ölüleri gömme biçimlerini de etkilemiştir.

En eski kavimlerden bu güne gelen bir gerçek vardır ki, bu da hemen hemen bütün kavimlerin öldükten sonra ruhun yok olmayacağına inanmasıdır. Elde edilen bilgilere göre öldükten sonra farklı bir hayat tarzı başlar. Kavimden kavime değişen düşünce insanın öldükten sonra ne olacağı değil, varlığının ne şekilde olacağı, ruhunun geleceğidir. Eski çağlarda uygulanan pratiklere göz atıldığında gerek ölüm seremonilerinde gerek defin işlemi ve defin şekillerinde bunu görmek mümkündür. Genellikle ölen insanın ruhunun bir başka şekilde yaşayacağına inanılır ve buna uygun davranış sergilenir.

Bu konuda eski Mezopotamya uygarlıklarının Anadolu uygarlıklarını etkilemesi ihtimal dahilindedir. Mezopotamya uygarlıklarından, örneğin Babil mitolojisine ait pek çok söylence Hititçe'ye de tercüme edilmişti. Ölüm, ruh ve dini anlayışlarının da Anadolu'yu etkilemediği düşünülemez.³⁷

Yahudi inancına göre ölümler, insanüstü bir güç ve bilgi edinir, ruhlar(elohimler) haline gelirler. Eski İbrani inançlarında da aynı şekilde ölümler, "elohimler" haline gelerek büyük bir güce erişirler, her şeyi bilirler, dolayısıyla tüm bilgiye ulaşmışlardır. Yahudilikte, ölümlere yüklenen bu kutsallık, günlük hayat içerisinde bir çok pratiklere yansır. Buna göre; "Mezarlık anahtarları, zor doğumları kolay kılar. Mezar taşlarının üzerindeki donmuş çiğ damlaları bayılma hastalığına tutulmuş bir çocuğu iyileştirir. Ağır hasta olan bir çocuğun yaşayıp yaşamayacağı yirmi dört saat boyunca burada yatırıldıktan sonra anlaşılır."³⁸

Hıristiyanlar ise ölümlerinin ruhunu aydınlatmak ve böylece ona huzur vermek için ışık yakarlar. Bazı yörelerde mezarlara yiyecek bırakılır ve bunun yapıldığı yerlerde, yiyeceklerin ve lambaların koyulabilmesi için mezarların kenarlarına küçük hücreler konur.³⁹

³⁷ Aydın-Bircan Durdu, a.g.m., s. 62

³⁸ Aydın- Bircan Durdu, a.g.m., s. 63

³⁹ Aydın-Bircan Durdu, a.g.m., s. 65

Şamanist Türkler ölümün kötü ruhlardan kaynaklandığına inanırlar. Altay Türklerine göre yer altı dünyasının tanrısı Erlik, insanlara her türlü kötülüğü yapar, insanlara ve hayvanlara türlü türlü hastalıklar göndermek sureti ile kurbanlar ister.⁴⁰ Yeryüzüne gönderdiği görevlileri aracılığıyla insanların ruhlarını alarak hayatlarına son verirdi. Yakutlara göre ise ölüm, ruhun kötü ruhlar tarafından kapılıp yenmesidir. Tasavvurlarına göre ölümü meydana getiren ruhlar ya ailenin ölmüş fertlerine yahut yabancı ölümlere ait ruhlardır.⁴¹ Bu yüzden Türklerde ata ruhlarına, ata mezarlarına karşı büyük saygı beslenir ve onları kızdıracak hareketlerin yapılmasından kaçınılırdı. Kendilerine yardımcı olmalarını sağlamak, hiddetlerini üzerine çekmemek, sevdiklerini beraber götürmelerini önlemek için onları memnun edecek hareketler yapmaya dikkat ederlerdi. Ölüm sırasında, bunu, üzüntülerini göstermek yoluyla ortaya koyarlardı. Yüz yırtmak, yaka yırtmak, saç yolmak, ağlamak ve dövünmek gibi hareketler, bu üzüntünün derinliğini ve ondan ayrılmanın verdiği ızdırabı ölene anlatmak, onu buna inandırmak için yapılırdı.⁴² Bu şekilde beklide ölenin gözü arkada kalmayacak ardındakileri rahat bırakacaktır.

İslamiyet'e göre de ölüm bir yok oluş değildir. Sadece boyut değiştirmektir. Bu nedenle ölünün ardından kendini hırpalayacak şekilde ağlamak doğru değildir. Hz. Peygamber ölünün ardından yas tutmakla ilgili şu hadisi söylemiştir: "Başına yüzüne vuran, üstünü başını yırtan, cahiliyedeki gibi ağıtlarla yas tutan bizden değildir."⁴³ Kabirleri ziyaret etmek ve bu ziyaretin usulleri ile ilgili de cahiliye âdetleri terkedilmiştir. Hz. Muhammed önce kabir ziyaretini yasaklamışken, daha sonra kabir ziyaretine ibret alınması düşüncesi ile izin vermiştir.

Ölümün kaçınılmaz bir son oluşu, dünyanın her yanında ölüm çevresinde toplanan adetlere ve işlemlere evrensel bir karakter kazandırmıştır. Bu bakımdan aralarında gerek coğrafi gerekse kültürel bakımdan ayrımlar bulunan değişik yapıdaki toplumların konuyla ilgili inanışları adetleri ve işlemleri arasında çoğu zaman şaşırtıcı benzerlikler görülmektedir.⁴⁴

⁴⁰ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976 s. 28

⁴¹ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Yay., Isparta, 2002, s. 118

⁴² Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 112, Ankara, 1990, s. 111

⁴³ İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi- Kütüb-i Site*, Akçağ Yay., Ankara, thz., c.17, s. 138-139

⁴⁴ Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995, s. 207

Dikkat edilecek olursa hemen hemen bütün dinlerde, öldükten sonra ruhun kaybolmayacağı ve bir başka surette kaim olacağı fikri hakimdir. Buna bağlı olarak her dinde içinde bulunulan coğrafya ve kültür dokusuna bağlı olarak mezarlar ve defin işlemi de farklı bir ritüel halini almıştır.

Pek çok kavimde naaşların baş uçlarına veya elleri arasına vazolar, yağdanlıklar, gerdanlıklar, bilezik ve küpe gibi ziynet eşyaları konulmuş olduğu görülmüştür. Mezopotamya'nın ilkel uygarlıklarında mezarlar kum içerisinde açılırken daha sonraki yıllarda mezarlar tuğladan inşa edilerek üzerleri, bir kümbet ile kapatılmaya başlanmıştır. Ancak bu mezarların biçimi ölenin sosyal ve ekonomik konumuna göre değişebilmektedir.⁴⁵ Yine eski Türk kaynaklarına baktığımız zaman ölü defin geleneklerine göre ölüyü mezara yalnız koymadıklarını görüyoruz. Şöyle ki, bazen ölüyü bir sedir üzerine uzatıyorlar, bazen yanına yiyecek içecek bırakıyorlar. Bazen de değerli eşyaları ile gömüyorlar. Ölen özellikle zengin ise atı ile silahı bazen de hizmetkarları ve eşi ile gömülüyor. İslam öncesi Türk dini inanışının bir gereği olarak, ölen kişinin arkasından hanımı, cariyesi ve atlarının gömülme uygulamasını, Ali Rafet Özkan cenaze kurbanı olarak değerlendirmekte ve bu uygulamanın sebebini şöyle açıklamaktadır: “Bizce ölen kişinin atının kurban edilmesinin sebebi, ölümler diyarında sahibine bineklik etmesinden daha ziyade, “at, avrat ve silah”ı Türkler, namusunun bir parçası haline getirmiştir. Ölenin kişisel eşyaları, bazen hanımı-ki bu uygulama Türklerden ziyade bir Moğol geleneğidir- ve çoğu zaman da atlarıyla birlikte görülmesinin ana sebebi bu olmalıdır. Belki de dünyada ölen kişinin mukaddesatı olan eşi veya eşyalarına hiç kimsenin dokunmamasını sağlamanın yolunu böyle belirlemiştir. Yani bu bir anlamda mukaddesata namahrem elini değdirmemenin bir yolu olmalıdır.”⁴⁶ Ayrıca bu ritüelin doğuşunda ölünün diğer hayatında ihtiyacı olan şeylerden yoksun kalmamasını sağlama amacı da vardır. Türklerde bulunan bu inanca uygun olarak kişi, ömründe bir adam öldürmüş ise öldüğünde mezar başına bir taş koyarlar. Daha fazla adam öldürmüşse daha fazla taş dikerler. Bunların öteki hayatında ölüye hizmetçilik edeceğine inanılır.⁴⁷

⁴⁵ Aydın-Bircan Durdu, a.g.m., s. 60

⁴⁶ Ali Rafet Özkan, *Dinlerde Kurban Kültü*, Akçağ Yay., Ankara, 2003, s. 77

⁴⁷ Aydın-Bircan Durdu, a.g.m., s. 66

Görüldüğü gibi gerek totemizm ve animizmden kalan inançlar gerekse diğer dini sistemlerin ölüm ile ilgili inançları insanların hayatını derinden etkilemektedir. Her şeyin bir ruhu olduğu inancı, insanı tabiata daha itaatkar olmaya iterken, sevdiği insanların ve atalarının ruhlarının yakınında olması onu daha dikkatli ve saygılı davranmaya sevk etmiştir. Bu şekilde bir algılayış insanın hayat sahasında farklı pratikleri de beraberinde getirmiştir. Ruhların kutsiyetine inanmak bunların bulunabilecekleri muhtemel yerlerin de önemini artırmıştır. Buna bağlı olarak ziyaret fenomeni ile ilgili karşımıza çıkan sembollerden en önemlisi ruhların canlılıklarını korudukları mezarlardır. Daha sonra ağaçlar, dağlar ve sular gelmektedir ki, bunlar da ruh inancı ile çok yakından ilgilidir. Tezahürlerinden dolayı kült konusu olan nesnelere, artık sadece ne mezar, ne taş, ne de ağaçtır. Onlar varlıklarında kutsalı açığa çıkararak birer müracaat yeri haline dönüşmüşlerdir.⁴⁸

Bununla birlikte ziyaret amacı ile gidilen yerlerin başında türbeler, yatır- evliya kabirleri gelmektedir. Arapça'da "türab" yani toprak kelimesinden "turba"nın halk diline kazandırılarak Türkçeleştirilmiş şekli ibaret olan ve Arap dilinde evliyaya ait basit mezarları ifade etmek üzere kubbenin karşılığı olarak kullanılan türbe, Türkçemizde genellikle ölünün gömüldüğü yerde kabrin üzerine yapılan binayı ifade etmek için kullanılmaktadır. Türkler açısından türbenin tarihi oldukça eski dönemlere uzanmaktadır.⁴⁹ Bunun bir benzeri de yine ziyarete konu teşkil eden zaviyelerdir. Herhangi bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan yerleşme merkezlerine veya yol üzerindeki bina veya binalar topluluğuna "zaviye" denilmektedir.⁵⁰ Devletin zaviyelerden birinci derecede beklediği hizmet yolcuların konaklamasını sağlamaktır. Zaviyelerin bünyesinde genellikle mescit, tevhidhane, türbe ve mezarlık derviş ve misafir odaları, kütüphane, mutfak ve erzak ambarları, hamam ve ahırlar bulunmaktadır.⁵¹ Bütün bu yaptığımız açıklamalar bizi, ziyaret yerlerinin ilk kategorisi olarak belirlediğimiz mezarların şekil ve yapı bakımından arz ettikleri özelliklerin tahlilinden, orada yatan veya yattığı farz olunan ve kutsal

⁴⁸ İskender Oymak, "Gelibolu Yöresinde Ziyaret Fenomeni", Dini Araştırmalar, c. 5, sayı: 14(Eylül-Aralık 2002), s. 132

⁴⁹ Günay, Güngör, vd..., a.g.e., s. 76

⁵⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "Zaviye", İslam Ansiklopedisi, c. 13, İstanbul, 1986, s. 468

⁵¹ Orhan Kılıç, XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat(1534-1605), Tanga Yay., Ankara, 1999, s. 98-99

bilinerek, özel amaç ve usullerle ziyaret edilen kimselerin kimlikleri konusuna götürmektedir.⁵²

Yapılan araştırmalara göre, “dede”, “eren” ve “evliya” gibi lakaplar, genellikle düz arazide veya bir mezarlık içinde yer alan çoğu basit mezarlarda yatan, Anadolu’daki ilk zaman millî efsane kahramanlarına ve din ulularına verilen lakaplardır. Yatırlar ise tabiatüstü gücü olduğuna ve insanlara yardım ettiğine inanılan saygın ölümlerin mezarlarıdır. İşte burada dede, eren ve evliya kavramı ile yatır kavramı arasında küçük bir farkın açığa çıktığı görülebilir. Fakat zamanla bu kavramlar birbiri yerine kullanılır olmuştur. Zaman zaman zaviye dergah hangah, ya da asitane gibi isimlerle de anılan tekkelere gelince, her ne kadar gerçekte onlar tasavvufi tarikatların ayin yapmalarını ifade ediyorsa da, araştırma yöremizde şimdiki haliyle onlar, muhtemelen tarikat ulularının şeyhlerin, velilerin yahut tarikatta belli makam ve mertebeye erişmiş mübarek ve muteber şahsiyetlerin yattıkları yerler olmalıdır.⁵³

Arapça’da “vela” yahut “veliye”(yakınlaşmak, yakın olmak) fiilinden gelen veli kelimesi sözlükte, dost, ahbap, arkadaş gibi manalar ihtiva eder.⁵⁴ Mütehasıslar, gerek Hıristiyanlık, gerekse Müslümanlıktaki aziz yahut veli kültürünün menşei bu dinlerin ortaya çıktığı ve yayıldığı sahalarda eskiden mevcut birtakım kültürlere bağlamaktadırlar.⁵⁵

Buna ilaveten keramet yani velilerin izhar edebilecekleri bir takım harikulade olaylar vasıtasıyla veliliğin peygamberliğe benzer bir statü kazandığı dikkati çekmektedir.⁵⁶

Efsaneler, menkıbeler ve kerametleri ziyaret yerlerinin ait oldukları sosyal çevrelerde, buraların tabiatüstü fevkalade güçlerle mücehhez oldukları konusunda insanları iknaya yarayan ve böylece ziyaret yerlerinin kutsallaşıp, meşrulaşmasını sağlayan vasıtalar ya da mekanizmalar olarak tanımlayabiliriz. Genelde sözlü rivayetlere dayanma ve yazılı kültüre geçmemiş olma eğilimi ise orada bir çok

⁵² Günay, Güngör, vd..., a.g.e., s. 76

⁵³ Günay, Güngör, vd..., a.g.e., s. 77

⁵⁴ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler(Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 1

⁵⁵ Ocak, a.g.e., s. 3

⁵⁶ Ocak, a.g.e., s. 3

efsanelerin, menkıbelerin ve kerametlerin zaman içerisinde birbirine karıştırılması ve pek çoğunun bulanıklaşması ve hatta unutulması sonucunu doğurmuş olmalıdır.⁵⁷

Her halükarda sufilerin, ister sağlığında, isterse öldükten sonra olsun manevi otoritelerini ispat sadedinde vücut bulmuş olan kerametler, başlangıçta sözlü rivayetler şeklinde ortaya çıkmakta ve ancak sonradan yazılı literatüre erişmektedirler.⁵⁸

Türklerdeki veli kültürünün temelini İslam öncesi dönemlerde atıldığı söylenebilir. Eski Türk Şamanları incelendiği zaman, bunların Türk veli imajına çok benzediğini fark etmemek mümkün değildir. Gelecekte haber veren, hava şartlarını değiştiren, felaketleri önleyen, yahut bu felaketleri düşmanlarına musallat eden, hastaları iyileştiren, göğe çıkıp uçabilen, ateşte yanmayan Türk Şamanları, bu hüviyetleriyle âdeta, Bektaşî menakıbnamelerinde ve kısmen de öteki tarikat çevrelerinde yazılmış menakıbnamelerde yeniden hayat bulmuş gibidirler.⁵⁹

Ölenin saygın bir kişi olması, din konusunda bilgili, bu konuda kendisinde bir güç bulunduğu inandırılması mezkur kişilerin mezarlarını bir müddet sonra ziyaret şekline dönüştürmüştür. Eski Türkçe’de “yatur” sözüden gelen yatır da denen ziyaretler İslam dünyasında evliya mezarlarına halk arasında verilen isimdir. Yalnız yukarıda da zikrettiğimiz gibi bu yerlerden genelde olağanüstü güçlerin tezahürü beklenmektedir.

Veli kültü Türkler arasında İslamiyet’in kabulünden sonra oluşmaya başlamıştır. Veliler, İslamiyet öncesi inançlarda da kutsal sayılan insanlar olmalarına rağmen kült oluşturmak İslamiyet’ten sonra gelişmiştir. Bu gelişimde tarikatların ortaya çıkması da önemli rol oynamıştır. Anadolu’da veli kültürünün köklü bir inanç haline gelmesinden sonra kasaba, şehir gözetmeksizin her yerde türbeler oluşmuştur. Yörede yaşarken keramet gösterdiğine inanılan kişiler için türbeler yapılmış, etrafında menkıbeler oluşturularak da türbelerin meşhur olması ve meşruiyet kazanması sağlanmıştır. Bu türbelerde yatan evliyaların çoğuna yazılı kaynaklarda rastlamak mümkün değildir. Bunlar sözlü gelenekte varlığını sürdüren evliyalardır. Bu kaynaklara bakılarak velinin mahalli yahut bölgesel bir veli olup olmadığını

⁵⁷ Günay, Güngör, vd..., a.g.e., , s. 82

⁵⁸ Günay, Güngör, vd..., a.g.e., , s. 83

⁵⁹ Ocak, a.g.e., s. 11

anlamak mümkündür. Mahalli velilerin isimleri zamanla unutulmuş kendisine adanan adaklarla yahut farklı isimlerle anılır olmuşlardır.⁶⁰

Bütün bu anlatılanlardan, birlikte anılan yatır-ziyaret, evliya-veli kavramlarının da ilkel dönemlerden günümüze taşınan ölüm kültürü ile paralel giden inançlardan olduğu anlaşılabilir. sistemde inanç içinde önemli sayılan kişilere ve onların ölümlerinden sonra özel değer verilmesine karşın, yatır-ziyaret olayı İslamiyet içinde de önemli yer bulmuştur.⁶¹ Anadolu'ya gelen Türklerde yerleşim yerinin değişmesi kadar, İslamiyet'in kabulü de pek çok şeyi değiştirmiştir. Yalnız ziyaret ile ilgili olarak çok şey değişmemiş, sadece Kur'an okuma ve bazı pratikler eklenmiştir.⁶²

Günümüzde uygulanan pratiklerin oluşumunda en fazla etkili olan unsur, Türklerin İslam öncesi inançlarıdır. Bunların çoğu Şamanist inanca göre kıymet verilen unsurlardır. Halihazırda uygulanan birçok pratik İslam dini ile alakalı olmamasına rağmen bu pratiklere eski Türk inançlarında sıkça rastlanmaktadır. Bu nedenle konunun daha iyi anlaşılması bakımından eski Türk inancı üzerinde durmakta fayda vardır.

Türklerle ilgili en eski bilgilere Çin kaynaklarında ya da Bengü Taş yazıtlarında veya diğer muhtelif kaynaklarda rastlamaktayız. Türkler kendilerinden sonra gelecek nesillere öğüt vermek amacı ile yazıp bıraktıkları Bengü Taş yazıtlarında inançları ile ilgili bilgiler de vermişlerdir. Kök Tengri (mavi gök), Yağız-Yır(Yer, Kara toprak) yahut Yer-Sub "Tengri"(Tanrı) tarafından yaratıldığı için kutsanmaktadır. Bir nevi yaratılanı sevdi yaradandan ötürü prensibi hasıl olmaktadır.⁶³ Bütün bu bilgilere bakıldığında Türklerin tek bir yaratıcıya inandıkları görülür. X. yüzyılda İbni Fadlan oğuzların "Bir Tanrı" dediklerini haber vermektedir.⁶⁴ Bununla birlikte bu kutsal varlıkların her birini koruyacak "iye"yi de yine tek olan Tengri yaratmıştır. İye dediğimiz şey İslam dininde bir nevi melek karşılığını almaktadır. Bu iyeler ikiye ayrılır. İyi ve kötü iyeler. Kötü iyeleri "Erlik" temsil eder. Buna göre Erlik insanlara her türlü kötülükleri yapar. İnsanlara ve

⁶⁰ Zekiye Çağınlar, "Küreselleşmeyle Değişime Uğramaya Başlayan Adana'nın Bazı Yörelerinde Yatır-Ziyaret ve Ölüm Sonrası Adet, İnanma ve Pratikler", VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Genel Konular Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 66

⁶¹ Çağınlar, a.g.m., s. 76

⁶² Çağınlar, a.g.m., s. 66

⁶³ Kalafat, a.g.e., s. 17

⁶⁴ İnan, a.g.e., s. 17

hayvanlara türlü türlü hastalıklar göndermek sureti ile kurbanlar istediğini, istediği kurban verilmezse musallat olduğu obaya veya aileye ölüm ve felaket ruhlarını gönderdiğine inanıldığını ifade etmiştik. Daha inanişçe göre yine Erlik, öldürdüğü insanların canlarını yakalayarak yer altındaki karanlık dünyasına götürür, kendisine uşak yapar.⁶⁵ Bütün bu istenmeyen durumlardan sakınmak için kurban sunmak gerekir. Bunun için kurban ritüeli Türk inanç sisteminde önemli bir yer tutar. Bu nedenle Uygurlar senede iki kez kurban verirlerdi.

Türklerin iyelere verdiği bu ehemmiyet yaşamlarının her alanına yansımıştır. Bu düşünce çerçevesinde hareket eden Türklere göre gökyüzü gibi yer yüzü de kutsaldır. Dolayısıyla dağlar, taşlar ve ağaçlar da kutsaldır.

Bu kutsallıkla paralel olarak ikinci derecede ele alabileceğimiz nesnelere ağaçlardır. Ağaca kurban sunma ve onu kutsama yalnızca Türklerin dünyasında vuku bulmuş bir olgu değildir. Dünya dinlerine bakıldığında genelinde “ağaca kutsallık atfetme” vardır. Bu konu ile ilgili olarak James Frazer şunları aktarmaktadır:

“Avrupa’daki Ari ırkının dinsellik tarihinde ağaçlara tapınma önemli bir rol oynamıştır. Bundan daha doğal bir şey olamazdı. Çünkü Avrupa uçsuz bucaksız doğal ormanlarla kaplıydı. Almanlar arasındaki en eski tapınma yerinin ağaçlar olduğu söylenmektedir. Keltler arasında Drüids’teki meşe tapınıma yine bilinen bir gerçektir. İsveç’in dini başkenti Upsala’da içindeki bütün ağaçların kutsal kabul edildiği bir kuru vardı. Litvanyalılar XIV. yüzyıla dek Hıristiyanlığa geçmemişlerdi ve aralarında ağaçlara tapınma yaygın bir şeydi. Doğu Afrika’da Wanikalar her ağacın, özellikle de Hindistan cevizi ağacının bir ruhu olduğunu hayal ederler. Hindistan’da ağaçlar birbirleriyle resmen evlendirilirler. Yine buna bağlı olarak doğan bir görüşe göre ağaçlar canlı kabul edildikleri için kendilerine yapılan her tecavüzü hissederek ve eğer o ağaçlar kutsal ise bunun bedelini ağır bir şekilde ödetirler. Bazen ağaçlara can verdiğine inanılan ölümlerin ruhlarıdır. Bazı Filipinliler atalarının ruhlarının belli ağaçlarda olduğuna inanırlar ve bu ağaçları korurlar. Yaşlı Prusyalılar tanrıların ağaçlarda oturduklarına ve bu şekilde dualarını duyduklarına inanırlar. Ağaç-ruh sığırların çoğalmasını sağlar ve kadınlara çocuk bağışlar. Kırgızlar çocuk doğurabilmek için tek başlarına bir elma ağacının altında

⁶⁵ Kalafat, a.g.e., s. 24

yuvarlanırlar.”⁶⁶ İslam’dan önce Araplar arasında da meleklerin ve cinlerin ağaçları ziyaret ettiğine inanılmakta, şifa niyetiyle ağaçlara adak adanmaktaydı. Ayrıca bazı putlar hurma ağacından yapılmıştı. Hudeybiye bölgesinde, Rıdvan Biati’nın altında yapıldığı “Semure” adlı ağaç, İslamiyetin ağacı kutsallaştırmayı reddetmesine rağmen, bir kısmı halk tarafından Halife Ömer tarafından kestirilmiştir.⁶⁷

Görüldüğü gibi sadece ağaç üzerinde ruh ile yahut kendi sahip olduğu özellik vasıtası ile kutsallık kazanır ve değer görür. Bu nedenle sadece kişiler ve onların mezarları değil, fakat aynı zamanda bir takım ağaçlar da araştırma yöremizde kullanılan kutsiyetin merkezleri olarak görünmekte ve ziyarete konu olmaktadır. Böylece kutsal kabul edilen ve çeşitli amaçlarla ziyaret edilerek bez, çaput bağlanıp, dilekler tutulan ve bunların gerçekleşmesi için dualar edilen çalılar ya da ağaçların önemli bir kısmı ziyarete konu teşkil eden mezar motifi ile birleşip bütünleşmiş durumdadır. Bununla birlikte bu durum genel bir kural değildir. Zira ziyaret yeri olan mezarlardan, türbelerden, yatırlardan bağımsız olarak bizzat ağaç unsurunun kutsal bilinip ziyaret edilmesinin örnekleri de mevcuttur. Bunlar tek bir çalı ya da ağaç olabildikleri gibi üç, beş, yedi şeklindeki bir takım kutsal sayılarda tezahür edebilmektedirler.⁶⁸

Eski Türk kültüründe, ağaçlar gibi dağlar ve taşlar da kutsal kabul edilirler. Taşlar arasında “yada taşı” denen bir cins taş, Türk hayatında uzun asır olağanüstü nitelikleri ile yaşamıştır. Eski Türklerin bu taş ile yağmur yağdırmak, havayı değiştirmek gibi bir çok iş yaptıkları söylenmektedir. İbn Fadlan, Türkistan’da sancıyı kesen taş, kanamayı durduran taş, etrafı aydınlatan taş ve yada taşı olmak üzere farklı özellikleri bulunan taşları tespit etmiştir.⁶⁹

Hıristiyanlık kültüründe taş kültürünün kalıntıları açık bir şekilde görülmektedir. Hıristiyanlar arasında bir halk inancı olarak taşı kutsallaştırma, taşta tazim, taşla tedavi, işlerde kolaylık temini için muhtelif şekil ve usullerle, kutsal

⁶⁶ James G. Frazer, *Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökleri*, Çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yay., II cilt, Aralık 1991, c. I, s. 57-100 ; geniş bilgi için bkz. Kemal Polat, *Kırgızlarda Doğum, Evlenme ve Ölüm Fenomenleri*, Atatürk Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003, s.52-59

⁶⁷ Kutlu Özen, *Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri*, Dilek Matbaası, Sivas, 1996, s. 16

⁶⁸ Günay, Güngör, vd..., a.g.e., , s. 78

⁶⁹ Kalafat, a.g.e., s. 37

taşı/kayayı ziyaret, çevresini dolaşmak, orada dansetmek ile ilgili inançlar yer yer mevcuttur.⁷⁰

Hıristiyanların ziyaretgahları içinde kutsal taşlar, mermerler, kayalar hakkında çeşitli pratikler uygulanır. Hatta bazı kiliseler içinde duvar taşının öpülen, vücudun hasta tarafı mümkünse dokundurulan yerlerinin sayısı az değildir.⁷¹

Aynı şekilde Yahudilerde de taş kültürünün önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Yeruşalem'deki mukaddes kaya çevresinde Süleyman Mabedi yaptırılmıştır. Bu mahal Süleyman Mabedi sahasındaki haritalarda merkezde yer almıştır. Kutsal kaya Musevilikten önce de Musevilik zamanında da Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından mübarek bir yer olarak tanınmıştır ve hala da tanınmaktadır. Dünyanın ortasında İsrail, İsrail'in ortasında Kudüs ve Kudüs'ün ortasında Süleyman Mabedi ve Bu mabedin ortasında da kutsal kaya bulunmaktadır. Yani bu kaya dünyanın merkezindedir ve dünya bu kayadan meydana gelmiştir. Bundan dolayı bu kayaya temel taşı denilmiştir.⁷²

İslamiyet'te ise taş kültürünün en önemli sembolü hac esnasında hürmet gösterilen Hacer-ül Esved taşıdır. Cahiliye devrinde tazim ve saygı gösterilen bütün taşların yok edilmiş olmasına rağmen Hacer-ül Esved'e dokunulmamıştır.

Ziyaret fenomeni ile ilgili taşı yüceltmede birkaç durum vardır. Zira bir kısım taşlar, mezar, türbe, ağaç gibi öteki kutsal ziyaret objeleri ile birlikte bulunursa değer ifade ederler, diğer bir kısım taşlar yahut kayalar ise başlı başına bir kutsiyet kaynağı olmakta ve çeşitli amaçlarla ziyaret edilmekte dilek tutma usulünün bir aracı olarak fonksiyon görmektedirler.⁷³

Diğer kutsallık atfedilen nesnelere biri de dağlardır. Dağ yüksekliği itibarı ile tanrıya en yakın makam sayılır. Çünkü Türkler tanrıyı yukarıda tasavvur etmektedirler. Göktürklerin yaratılış efsanesinde , erkek kurt yerini dişi kurda bırakır. Efsaneye göre düşmanla yapılan savaşta serbest kalan çocuk, bir dişi bozkurt tarafından kurtarılır. Kurt çocuğu bir dağa götürüp bir mağarada büyütür. Bu efsaneden dolayı dağ ve mağara kutsal sayılıyor olabilir.⁷⁴ Göktürkler dağları

⁷⁰ Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1968, s. 31

⁷¹ Tanyu, a.g.e., s. 33

⁷² Tanyu, a.g.e., s. 29

⁷³ Günay, Güngör, vd..., a.g.e., , s. 79

⁷⁴ Kalafat, s. 33

dünyayı ayakta tutan direkler olarak düşünürlerdi. Eski Türkler ölen büyüklerini yüksek dağ tepelerine gömerlerdi. Altay dağlarında rastlanılan kurganların çoğunun yüksek dağlarda bulunuş sebebinin bu olduğunu biliyoruz. Türklerin dini inançları ile ilgili tüm araştırmalarda, dağın bir ıduk yani mukaddes yer olduğu hususuna temas edilmiştir.⁷⁵ Bîrunî, Hintlilerin bütün bütün kara ve denizlerin ortasında meleklerle dolu “meru” isimli bir dağa inandıklarını, kitaplarında bu dağın vasıflarıyla ilgili bir yığın bilgi bulunduğunu, kiminin bu dağın kutbun altında bulunup yıldızların onun eteğinde devrettiklerini, güneşin buradan doğup battığını varsaydıklarını bize nakleder.⁷⁶

Eski Türklerde kutsal olan unsurlardan biri de sudur. Gardizi'nin verdiği malumata göre XI. Yüzyılda İrtiş ırmağı boyunda yaşayan Kimâk kabilesi, İrtiş ırmağına taparlar, su Kirmâkların tanrısı derlerdi.⁷⁷ Oğuzlar dini inanışlarının tesiri ile suya girmezlerdi. Çünkü bütün Türklerdeki köklü bir inanişâ göre su kutludur ve arıdır. Yıkanmak, kutlu ve arı olan suyu kirletmek ve böylece büyük günah işlemek demektir. Bu ise uğursuzluğa ve felakete sebep olur.⁷⁸ Su arındırıcı, hayat verici özelliklere sahip olması nedeniyle kutsallık kazanan bir unsurdur. Çünkü insan susuz yaşayamaz. İnsan nerede bir su kaynağı, nehir yatağı görmüşse yerleşimini o yerde yapmıştır. Bu nedenle eski çağlarda su, mevcut kaynaklarla ulaşılması güç olan bir ihtiyaç olduğundan dolayı kutsal kabul edilmesi gayet tabiidir. Bundan dolayı sunun kutsal kabul edildiği toplumlarda suya kurbanlar sunulurdu. Özellikle nehir yatağında yerleşen ve bu nehirlerin iklim değişiklikleri ile taşması sonucu zarara uğrayan bölgelerde nehrin yahut ona sahip iyenin ya da tanrının gazabını önlemek için sıkça bu işleme baş vurulurdu.

Ziyaret ile ilgili bütün bu altyapı oluşturan inançlardan sonra ziyaret edilen mahalde uygulanan pratiklerden bahsetmeden önce, İslam dininin konu hakkındaki hükümlerini anlatmakta fayda vardır. İslamiyet'te mezarlara yalvarmak, mezarları türbe haline getirmek hoş bir davranış olarak görülmez. Bu konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber, bir hadisinde şöyle der: “Peygamberlerin kabirlerini mescit yapan Yahudi ve Hıristiyanlara lanet olsun. Sakın benim kabrimi mescit yapıp tapmayın.”

⁷⁵ Kalafat, s. 35

⁷⁶ Günay Tümer, *Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1986, s. 171

⁷⁷ İnan, a.g.e., s 184

⁷⁸ Aydın-Bircan Durdu, a.g.m., s. 67

İslamiyet'in mezar ziyaretlerindeki bu uygulamalara olumsuz bakışına karşın yurdumuzda bu uygulamalar halen devam etmektedir.⁷⁹ Elbette burada anlatılmak istenen kabirlerin ziyaret edilemeyeceği değildir. Üzerine vurgu yapılan nokta, mezarların işlev değiştirerek bir tapınak haline getirilmesidir.

İslam inancına göre, peygamberler, veliler ve şehitler mezarlarında da diridirler. Kabirde ölü kendini ziyaret edenleri tanır. Bunun için kabirde bulunan ölümlere selam vermek sünnettir. Bir hadis'te peygamber, "Bir kimse din kardeşlerini kabrinde ziyarete gider ve mezarın başında oturursa onu tanır, ve selamına cevap verir." demiştir. Ölünün, kabrinde bilinmeyen bir hayatla diri olduğu düşünülür. Müslümanların kabrini ziyaret etmek, peygamberin de yaptığı, tavsiye ettiği bir davranıştır. Yine bir hadiste Hz. Peygamber: "Kabirleri ziyaret ediniz! Kabir ziyareti ölümü hatırlatır." ve " Kabir ziyaretini size yasaklamıştım. Şimdiden sonra ziyaret edebilirsiniz. Böylece ibret alır, gafletten uyanırsınız."⁸⁰ demiştir.

İslamiyet'te, kabrin dış şekli üzerinde titizlikle durulmuş, bununla alakalı yasaklar konmuştur. Buhari'deki bir rivayetten anlaşıldığına göre bunun tek sebebi tevhidî korumaktır. Hz. Aişe Rasulullah'ın son hastalığında, diğer peygamberler gibi kendisinin mezarına da tazimde bulunulmamasını söylediğini bize bildirir. Buna dayanarak İslam mücahitleri ve fakihleri kabirlerin kireç benzeri ile yapılmasının, kendi toprağına toprak ilave edilerek yükseltilmesinin, üzerine kubbeli bina yapılmasının, taşına övücü veya kaderden şikayet edici sözler yazılmasının yasaklandığı hususunda ittifak etmiş, çoğu bunların haram olduğu neticesine varmışlardır. Bu konuda tevhidî korumak ve israf bakımından olmak üzere iki bakımdan titizlik gösterilmiştir.⁸¹

İslam'a göre kabir ziyaretinden üç fayda hasıl olabilir.

- 1- Ziyaret eden ölümü ve ahireti hatırlar.
- 2- Salih kişilerin kabirlerini ziyaret ruhları yüceltir, yüce duyguları besler, duaların kabulüne vesile olur. (Tevessül)
- 3- Ziyaret zaman zaman buradan haberdar olan ölümlerin yalnızlığını giderdiği gibi ziyaret vesilesiyle edilen dualar, okunan ayetlerden faydalanmalarını sağlar.

⁷⁹ Aydın-Bircan Durdu, a.g.m., s. 79

⁸⁰ Canan, a.g.e., c. 17, s. 135

⁸¹ Hayrettin Karaman, *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1996, s. 9

Yukarıda adı geçen tevessül vesile ve vasıta kılmak demektir. Bilhassa İbni Teymiye'den beri bu mesele şiddetli münakaşa ve ihtilaflara yol açmış, üzerinde uzun boylu konuşulmuş ve yazılmıştır. İbn Teymiye ve taraftarlarına göre kabirler sadece ibret almak ve ahireti hatırlamak için ziyaret edilir. Hz. Peygamber de dahil olmak üzere hiçbir ölü fayda ve zarar veremez, aracı kılınmaz. Bunların bu maksatlarla ziyaret edilmesi, kendilerinden bir şeyler istenmesi, veya Allah'tan istemek için vasıta kılınmaları haram veya küfürdür hatta şirkdir.

Hz. Peygamber ve yakınlarının hayatta iken vasıta kılınmaları vakidir. Hatta kişi kendi iyi amellerini de vesile kılarak Allah'a dua edebilir. Buna karşın İslam ulemasının cumhurunun görüşü şöyledir: Allah'tan istenecek bir şeyin ölü ya da diri bir kuldan istenmesi caiz değildir. Fakat hakkında hüsnü zan beslenen Salih bilinen diri veya ölü bir kimseyi aracı kılarak Allah'a yalvarmak, arzularının ihsanını dilemek, bunun için peygamberlerin ve büyük kimselerin kabirlerini ziyaret etmek caizdir. Ayrıca bu ziyaretten manevi feyizler de hasıl olur. Hayrettin Karaman'a göre ölüler ile tevessülün lüzum ve zaruretine dair bir nass yoktur. Bunu inkar edenlerin kınanmayacağı gibi inkar etmeyip uygulamada bulunanlar da kınanamaz.⁸²

Kabule şayan olur diye kabir yanında namaz kılmak, kabirlerin üzerine mescit yapmak ve kabir civarını mescit haline getirmek, kabirlere mum ve ışık yakmak kısmen cahiliye devri âdetlerinden olduğu, kısmen de tevhit inancına ve tasarruf prensibine aykırı bulunduğu için yasaklanmıştır.⁸³ Kabirlerin yanında kurban kesilmesi de böyledir. Halk, "filan dedeye veya yatıra kurban adadım, şu işim olursa ona kurban keseceğim" demektedir. Kurban bir ibâdetdir, ibâdet sadece Allah'a yapılır bu nedenle yatıra evliyaya kurban kesilmez. Bu hareketten sakınmak gerektir.⁸⁴ Ziyaret esnasında kabri öpmek, yüzünü gözünü sürmek, etrafını tavaf etmek de İslam dinine göre bidattir.

Ziyaret inancı ve buna bağlı uygulamalar sadece Türk veya İslam dünyası ile de sınırlı değildir. Zira bilindiği üzere Natürizm ve Animizm diye adlandırılan ve tabiata yahut tabiat kuvvetlerine veya onların kişiselleştirilmiş şekillerine, ruhlara ve özellikle de ata ruhlarına tapınma şeklindeki inanç ve uygulamalara Afrika, Avrupa ve Avustralya'nın ilkel yerlerinin yanı sıra Uzak Doğu ülkelerinde hatta Çin'de

⁸² Karaman, a.g.m., s. 11

⁸³ Karaman, a.g.m., s. 13

⁸⁴ Karaman, a.g.m., s. 13

Hindistan'da Eski Yunan ve Roma'da da rastlanılabilmektedir. Netice itibariyle böyle bir perspektiften bakıldığında ziyaret fenomeni dünya çapında yaygınlığa sahip bulunan bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Şunu vurgulamak gerekir ki bu tip inanç ve uygulamalar toplumlarında, kültürlere, devirlere ve yerlere göre aralarında dikkate değer farklılıklar gösterebilir.⁸⁵

İnsanların ihtiyaçları pek çok ve çeşitlidir. Bu bakımdan ziyaret yerlerine de çok çeşitli dilek, istek, adak, murat, ve hacetlerle gidilmektedir. Bununla birlikte bir ya da birkaç ağaç adak için ihtisaslaşan ziyaret yerine de rastlanmaktadır. Velilerin sağlıklarında gösterdikleri kerametler öldükten sonra da devam etmekte hatta çevrelerindeki ağaçlara, taşlara dağlara, tepelere sirayet edebilmektedir. Aynı şekilde onların hoşlanmadıkları şeyleri yapmak, yahut onlara saygısızlık ve tecavüzde bulunmak ise bu fiilleri işleyenlere zarar verebilir. Şu halde onların gazap ve kötülüklerinden sakınmak, feyiz ve bereketinden faydalanmak gerekir.⁸⁶

Gerçekten kutsal mekanlar, mevcut kozmik ortamdan bir yeri ayırma veya özelliklerini farklı kılma etkisine sahip bir kutsalın tezahürünü gerektirir. Kutsal olarak nitelendirilen mekanlarda çoğu zaman tanrının zuhuru da gerekmez. Bazen bir işaret o mekanın kutsallaşmasında yeterli olur. Örneğin maddi veya manevi bir sıkıntısı olan bir insanın herhangi bir mekanda teneffüs ettiği hava, içtiği su veya bir ağacın altında bir süre yatarak rahatlama ve sıkıntılarından kurtulması, o mekanın kutsallığına delalet eden işaretlerden bazılarını oluşturur. Durum böyle olduğuna göre yer yüzünde bulunan tapınaklar, tanrısal alem ile bir iletişim aracı olarak kabul ve ilgi görmeye devam eder. Hatta bazen yaşayan insanlardan ermiş olarak kabul görenler, çevresindeki insanlar işlerinde ve sıkıntılarında manevi rehberlik yaptıklarından, vefatları sonrasında da kendileri ile ilgili anlatılan menkıbelerin motivasyonu ile mezarlarına gidilerek, sıkıntılar için yardım talep edilir.⁸⁷

Bu aynı zamanda insanın fitratından kaynaklanan bir gerçekliktir. İnsanlar tarih boyunca kutsalın içinde veya kutsallaştırılmış nesnelere yakınında yaşama isteğini sergilemişlerdir. Günümüzde de durum bundan farklı değildir. Çünkü kutsalın yoğun olarak hissedildiği yerlerde insanlar için daha çok güven söz

⁸⁵ Ahmet Gökbel, "*Kangal Yöresinde Ziyaret Yerleri İle İlgili İnanç ve Uygulamalar*", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas, 1999, Sayı. 3, s. 166-167

⁸⁶ Günay, Güngör, vd..., a.g.e., s. 85

⁸⁷ Oymak, a.g.m., s. 132

konusudur. Bundan dolayı kutsal mekanın az olduğu yörelerde yaşayan insanlar, yaşadıkları coğrafyanın önemini artırmak ve kendilerinin de kutsala yakın olduklarını göstermek maksadıyla, yeni kutsal mekanları vücuda getirmek için büyük çaba içerisine girerler. Doğal olarak insan her ortamda dua eder ancak kutsiyet atfedilen özel mekanlara yönelme çoğu zaman ihtiyacın aciliyeti ve öneminden kaynaklanır.⁸⁸

İnsanların duydukları en derin hasret kutsalla beraber olabilmektir. Bunun bazı dışavurumları vardır. En sık karşımıza çıkan ise dokunmak, el sürmek ve öpmektir. Uluhiyetlerle birleşmenin en basit şekli tanrısal suretlere dokunmakla olur. Ziyaretçi kutsal nesneyi okşar ve öper. Gaye kutsal nesnenin dışına sızan bereketin elektriksel akımının kendi vücuduna, kendi ruhuna geçmesini sağlamaktır. Müslümanlar arasında bu gelenek evliya mezarlarına, sandukalarına, türbe eşiklerine dokunmakla görülür. Bu şekilde güç veya bereketin aktarıldığına inanılır. Öpmek, antik dinlerde, nefes ve salya yoluyla “ruh cevherinin değişimi”dir. Çeşitli dinlerde kutsal taşlar, ağaçlar, toprak, mabet eşiği ve putlar öpülür. Mesela Mısır’da tanrıya eşit sayılan hükümdarın ayağının öpülmesi sevilen bir âdetti. Müslümanlar Hacer-ül Esved’i, Yahudiler Tevrat sayfalarını taşıyan teneke kutuyu, doğu Hıristiyanları ikonaları öperler.⁸⁹ Bu o kadar köklü bir istek olmalıdır ki insan kutsal olanla beraber bazen kutsala yakın olan şeylere de dokunup onları da öpebilir. Biz gittiğimiz bir ziyaret mahallinde bir kadının türbenin pimapen camının kolunu öptüğüne dahi şahit olduk. Bu da gösteriyor ki sadece kutsal değil, kutsala yakın olmakla kutsallık atfedilen şeye de rağbet gösterilmektedir.

Kutsala yakın olma arzusu insanı bazı davranışlara yönlendirir. Bu davranışlar insan tabiatıyla yakından alakalı olduğundan bunun tezahürleri de zamana ve zemine göre küçük ayrılıklar taşısa da bunun için baş vurulan pratikler oldukça benzerdir. Genellikle en sık rastlanan şey türbenin parmaklıklarına bez, çaput bağlamak, mum yakmak, kabrin veya ziyaret mahallinin çevresini tavaf etmek, mezar taşına taş yapıştırmak, kendine ait bir nesneyi burada bırakmaktır. Eski Türk İnançlarına göre, dağ, kaya, taş ve ağaçların hatta bütün cansız varlıkların “izi”leri yani sahipleri vardır. Bunlar kişiöğlundan kurban isterler. Kurban sunmayanlara

⁸⁸ Oymak, a.g.m., s. 132

⁸⁹ Ekrem Sarıkçioğlu, *Din Fenomenolojisi(Dinlerin Mahiyet ve Tezahür Şekilleri)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yay:25, Isparta, 2002, s. 124-126

zararları dokunur. Bunları bir paçavra parçası bir tutam at kılı, hatta kurban niyetiyle atılan bir taş ile de tatmin etmek mümkündür. En çok beğendikleri kurban paçavra parçasıdır. Altaylar bu paçavra parçasına “yalama” derler. Moğolistan’daki Tuba Türkleri sözde Budist olmalarına rağmen tapınaklarının önünde bulunan ağaca yahut direğe paçavra bağlamayı ihmal etmezler.⁹⁰ Ağaç ve çalılara paçavra bağlamak âdetine, bütün Türk dünyasında Altaylardan Akdeniz’e kadar uzanan geniş bir sahada rastlamak mümkündür.⁹¹

Saçı denen sunular, “yalama” denen ve ağaçlara bağlanan paçavralar doğrudan kurban anlayışı içerisinde yer alır. Gerçekte saç bir tür kansız kurban olup, dinler tarihi bir çok kavimde bunun çok çeşitli örneklerini sunmaktadır.⁹² Yine saçı cinsinden kuyulara dilek için taş atmak, kuyu veya su birikintilerine taş, para atıp dilek dilemek halihazırda uygulanan pratiklerdendir. Burada su iyesine saç sunma uygulaması vardır. Günümüzde bu inanç havuzlara para atmak şeklinde kendini göstermektedir.

Ölümler için mum yakmak da bir nevi kurbandır. Kırgız-Kazaklar ölünün ruhu için kırk âdet mum hazırlar ve her gün bir tanesini yakarlar. Bu âdete o kadar bağlanmışlardır ki, Kur’an hatim ettirmekten daha sevaplı bir ibâdet sayarlar. Mum yakma âdeti eski cahiliye çağından kalma âdetlerden biridir. Arkeologların çoğu bu âdetin en ilkel ateş kültürü ile ilgili olduğuna kanidirler. Hıristiyanlıktan önceki Helenler ve Romalıların da mezarlarında ve mezar taşları üzerinde meşaleler yaktıkları bilinmektedir. Bunlar Hıristiyan olduktan sonra da bu âdetlerini bırakmamışlardır. Bu paganizm kalıntısı âdet, daha sonra Hıristiyan din adamları tarafından mum yakma şeklinde dini ayine sokulmuştur. Hıristiyan din adamlarının izahlarına göre bu âdet ilk Hıristiyanların karanlık mağaralarda gizlice ibâdet ettikleri zaman yaktıkları mum ve meşalelerin hatırasıdır.⁹³ Müslüman Türklere mum yakma âdeti Hıristiyanlar vasıtasıyla geçmiştir. Orta Asya’daki Hıristiyan cemaatlerinden bu âdeti almışlardır. Bizans kültür merkezlerini fethettikten sonrada bu âdeti bir dini unsur haline getirmiş olmaları mümkündür.⁹⁴

⁹⁰ İnan, a.g.e., s. 204

⁹¹ İnan, a.g.e., s. 203

⁹² Özkan, a.g.e., s. 85

⁹³ Bayram Altan, *Türkiye’de Dini Ziyaret Yerleri*, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 62

⁹⁴ İnan, a.g.e., s. 207

Yine ziyaret mahallini tavaf etme geleneği yeni veya İslam'dan sonra çıkmış bir âdet olmayıp Orta Asya'ya kadar dayanmaktadır. Bunun örneği İslam dininde en belirgin olarak Kabe'nin tavaf edilmesidir ki, bu âdet cahiliye döneminde de vardır.

Bütün bu bilgiler ışığında insanın kutsala yaklaşma hususunda gayet istekli olduğunu ve bunu yaparken de sembolik olarak yakınlık sağlayacak bir çok şeyden faydalanmaktan çekinmediğini anlayabiliriz. Ayrıca zaman ve mekan değişiklikleri insanların ziyaret fenomenine yükledikleri anlamı çok fazla etkilememektedir. Bilakis bir çok farklı millette tespit edilen inanç şekillerinin şaşkıncu şekilde birbirine benzediği görülebilir.

1.2.Bitlis Yöresinde Ziyaret Yeri İle İlgili İnanç ve Uygulamalar

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Bitlis medeniyetlerin geçiş kavşağında yer alan bir şehirdir. Bu nedenle bir çok millet burada yaşamıştır. Bu milletlerin kendine has dinleri şehre damgasını vurmuş ve burada silinmez izler bırakmıştır.

Moğol hadisesi sonucu batı yönde yoğunlaşan Türk göçleri, Türklerin İslam'dan önceki inanç, âdet ve geleneklerini bölgeye taşımışlardır. Mesela Orta Asya Türk kültüründe yer alan mumyalama olayını burada görebiliyoruz. Evliya Çelebi de bu mumyalıklara bizzat girdiğini anlatmaktadır.⁹⁵ Yine Orta Asya Türk kültüründe yer alan Doğu yönünün kutlu olması kavramına da burada rastlamak mümkündür. Demek ki Türkler eski inançlarını da değiştirmeden bu noktalara kadar taşımışlardır.⁹⁶ Bu bölgelerin de kendine has yapısı ile kaynaşınca ortaya belli formları içeren bir ritüel çıkmıştır.

Bu ziyaret inançlarının özellikle totemizm ve animizm gibi ilkel dinlerden izler taşıdığı söylenebilir. Bitlis'te de hemen hemen her mezarın yanında bir ağaç dikilmekte, bu ağaca özel bir itina gösterilmektedir. Bununla birlikte ağaçlara çaput bağlamak, ziyaret mahallini tavaf etmek yahut haftanın belli günleri belli zaman dilimlerinde belli sayılarla bunu yapmak âdet haline gelmiştir.

Ziyaretlere gidilme nedeni en başta sağlığa kavuşma arzusudur. Bölgede sağlığa kavuşmak için gidilen yerlerin başında Hizan'daki Şeyh Mehmet türbesi ve Ahlat'taki Abdurrahman Gazi türbesi gelir. Bu tarz yerler bölgesel olarak daha çok

⁹⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Türkçeleştiren:Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul, 1970, c.6, s. 167

⁹⁶ Yaşa, a.g.e., s. 106

bilinen ve sık sık ziyaret edilen yerlerdir. İkinci olarak çocuk doğurma arzusu ile bu yerlere gidilir ki yine bunun için en çok gidilen yerlerden biri Hızan Gayda'da meftun Seyyid Sıbgatullah Arvasî'nin kabridir. Buraya giden kadınlar ağaçlara çaput bağlar gibi küçük iplerden minyatür salıncaklar yaparlar ve bu salıncakların içine taş koyarlar. Ziyaret esnasında genelde dua okunur. Başka türlü bir saçı yahut kurban adama olmaz. Genelde kurban kesme işi, adak yerine geldikten sonra gerçekleştirilir. Bu mahalde kurban kesilerek civardaki insanlara dağıtılır. Üçüncü olarak kismet açma için türbelere gidilir. Bunun için ihtisaslaşmış her hangi bir ziyaret olmamakla birlikte genelde kutsal kabul edilen her ziyarete gidilir. Genç kızlar burada türbeyi yedi defa tavaf ederek başlarından çıkardıkları örtülerini buraya bırakırlar. Bitlis Gökmeydan'da bulunan Şeref Han türbesinde bulunan mezarlardan her birinin üzerinde otuzdan fazla yemeni bulunmaktadır.

Bundan başka yine en çok ziyarete gitme amaçlarından biri yaramaz çocukların uslanması ve kötü huylu kocaların yola gelmesidir. Çocukların en sık götürüldükleri yer Bitlis'te Alemdar köprüsü yakınındaki Şeyhül Garip türbesidir. Bu türbede bulunan zata Yasin okunduktan sonra bir köşede bulunan zincir, çocukların boynuna dolanarak orada bulunan küçük delikten kafaları içeri sokulur. Bu şekilde çocukların uslanacağına inanılır. Burada belki de sembolik olarak çocuğun boynuna geçirilen zincir onun kontrol altına alınmasını ifade etmektedir. Bundan ziyade çeşitli dilek ve istekler için gidilen mahalli ziyaretler bulunmaktadır. Hemen hemen her mahallede birkaç ziyaretin bulunduğu Bitlis'te insanlar bu yerleri sıklıkla ziyaret ederler. Sadece Bitlis değil İlçe ve köylerinde de çok sayıda ziyaret edilen yer vardır. Her köyün mezarlığında muhakkak bir mübarek yatır bulunur. Bitlis Güroymak Taşüstü köyünde de Şeyh Mahmut adında bir zat yatmaktadır. Bu zat hakkında yazılı kaynaklarda tam olarak bir bilgi mevcut olmasa da köyün muhtarı bu zata adak adayıp çocuklarının sağlığını dilediğini, bu şekilde çocuğun iyileştiğini, bunun için kendisinin buraya bir miktar para bıraktığını ifade etmiştir.

Ziyaretle ilgili bir diğer dikkat çekici şey ise ziyaret edilen yerlerde yatan şahıslarla ilgili özelliklerdir. Bakımlı, temiz, işlek yerdeki ziyaret yerlerinin daha çok insan çekmesi gerekirken, buraların bu şekilde değerlendirilmediğine şahit olmaktayız. En çok ziyaret edilen yerlerin başında "şih"(şeyh) olarak anılan kişilerin mezarları gelmektedir. Bölgede bulunan İran, Suriye Araplarının da etkisiyle

“şihlik” makamı en yüksek makamlardan biridir ve bölgeyi, şehirde olmasa da daha kırsal alandaki insanları dinamik ve bir arada tutar. Bitlis Güroymak ilçesinde Şihlar Mahallesi adıyla bir mahalle teşkil edilmiş olup bu mahallede endogamik evlilik yapılır ve soylarının devamı sağlandığı gibi bu şekilde kutsiyeti de korunur. O soydan gelen herkes temiz sayılır. Civar köylerdeki insanlar burada yaşayan şihlara tabi olup onların himmet ve bereketinden faydalanırlar. Bu şekilde kurumlaşmış olan müessesenin ölülere de hayli önemlidir. Herkesten önce ziyaret edilen mahaller şih olarak bilinen insanların kabirleridir. Çünkü bunların keramet gösterdiğine inanılır. Bunun yanında ikinci sırada şehitler gelmektedir. Bölge çok fazla savaş gördüğünden dolayı burada oldukça fazla şehit bulunmaktadır. Şehitler de bir nevi şihlarla alakalıdır. Çünkü gerek Osmanlı-Rus harbinde olsun gerekse Ermenilerle yapılan savaşlarda olsun bölgede bulunan medreselerdeki genç talebeler bir nevi şih adayları ellerine silah alarak buldukları bölgeleri canları pahasına savunmuşlardır. Bu nedenle onlar hem şehit hem de medrese talebesi birer alim olduklarından kutsallık kazanırlar.

Bundan başka gidilen mezarlar bölgede idari teşkilatta bulunmuş insanların türbeleridir ki bunlar genelde Moğollar ve Türkler zamanından kalan türbelerdir. Genellikle bu türbeler ziyaret edilse bile buralara adaklar adanmaz. Sadece bir fatiha okunur ve dua edilir. Buradan da anlaşılacağı gibi ziyaret ederken dikkate alınan şey siyasi lider olmasından ziyade dini lider olmasıdır.

Bunun dışında bölgede ülkece meşhur olarak tanınan ve bilinen zatların yattığı yerlere yapılan ziyaretlerdir. Bu zatların açmış olduğu ekolde yürüyen insanların akın akın bu bölgelere gelmelerinde, dini liderlerinin doğduğu yerleri ziyaret etme arzusu rol oynamaktadır. Bu manada bu tarz ziyaret yerleri gün geçtikçe ismini duyurmakta ve ziyaretçi sayısını artırmaktadır. Bunlardan biri Nurs Köyünde doğan Said Nursî bir diğeri de yine Bitlis Hizan İlçesi Gayda köyünde meftun Seyyid Sıbgatullah Arvasî'dir. Yine Bitlis'te şehir merkezindeki Muhammed Küfrevî'nin de müritleri ayın belli günlerinde burayı ziyaret edebilmektedir. Buraya gelen ziyaretçiler de klasik anlamdaki ziyaretçilerden farklı olarak diğer dileklerden çok manevi feyiz almak için, Türkiye'nin değişik coğrafyalarından gelen ve yaş ortalaması düşük, genç kadın ve erkeklerdir.

Bunlardan başka ziyarette önemli olan hususlardan biri de efsanelerdir. Bu zatlarla ilgili efsaneler ne kadar yayılırsa onlar o kadar meşhur olmaktadır. Mesela bu efsanelere en sık örnek verilen şey mezarın başka bir yere naklinin mümkün olmamasıdır. Çünkü inanca göre mezarda yatan ölü buna izin vermemektedir. Bitlis Güroymak Aşağıkolbaşı köyünde yol kenarında bulunan ve içinde birkaç mezarın bulunduğu alan bir daire içine alınmıştır. Bu mezarlıktan ayrı, yol kenarındaki alanda bulunan veli şahsiyetin, mezarın buradan kaldırılmasına izin vermediği söylenmektedir. Bunu bizzat bizi gezdiren rehberden duyduğumuz gibi, burası ile ilgili hikayeyi başka kaynak kişilerden de dinleme fırsatı bulduk. Kaynak kişilerimiz, bizzat yolu yapan bu mühendisle konuştuklarını ve hadisenin şöyle geliştiğini anlattılar. Yol yapımı çalışması sırasında dozer bozuluyor ve ne yapılsa çalışmıyor. Bütün denemelere rağmen bunu başaramıyorlar ve sonunda bu mezarın çevresini çevirip yolu daraltıyorlar. Bunun gibi başka yerlerle ilgili de bir çok efsane anlatılmaktadır.

Ziyaretlerin bakım ve onarımı ziyaretin bulunduğu yerden çok, ziyarete gösterilen ilgiyle doğru orantılıdır. Ziyarete gösterilen ilgi de isminin yaygınlığı ile bağlantılıdır. Bitlis içindeki Memi Dede Türbesi, Şehitlik, şehir içinde olmalarına rağmen isimleri yaygın olmadığından bakımları o kadar kötüdür. Fakat ilçede yahut köylerde bulunan bazı ziyaretler buradan daha iyi ve bakımlı durumdadır. Bitlis Güroymak'taki Abdurrahman Taği Türbesi ve yine Bitlis'te bulunan Mehmed-i Küfrevi ziyaretleri de bir aile kabristanı olduklarından çok temiz bakılmakta ve özenle korunmaktadır.

Günümüzde buralara ziyaret yaş durumuna, cinsiyete, ve sosyal duruma göre değişmektedir. Türbe ve yatırları en çok ziyaret edenler genellikle kadınlardır. Bunlardan çoğusunun eğitim seviyesi ilkokuldur. Yaş ortalamaları 20-50 arasında değişirken, ziyaret mahalline göre de ziyaretçi profili değişmektedir. Çokça ün yapmış mahallere daha çok feyiz almak için gelenlerin başında gençler bulunmaktadır ve bunların cinsiyeti kadın-erkek pek fark etmemektedir.

Ziyaret esnasında Anadolu'nun bir çok yerinde şahit olduğu gibi en sık rastlanan şey kabir etrafına yahut kabir etrafındaki ağaçlara çaput bağlamaktır. Çünkü bu şekilde dileklerin kabul olacağına inanılır. Bu o kadar yaygın bir âdettir ki kimi zaman çaputlardan ağaç dalları görülmez. Yahut ağaç dalında uygun bir yer

bulunmazsa bunlar her hangi uygun bir yere de asılabilir. Çünkü burada önemli olan çaputun kutsal bir nesneye ilintilendirilmesinden çok, kutsal muhitte bulunmasıdır. Mesela Hizan Gayda'daki Şeyh Mahmut türbesinde elektrik direğine bağlı çelik tellere bile çaputlar bağlanmıştır.

Diğer bir uygulama kabir üzerine tülbent bırakmaktır. Bu şekilde kabrin üzerinde sayısız tülbentten oluşan bir yükselti meydana gelmektedir. Bazı türbelerde de ise bir köşeye kişiye ait eşyalar bırakılır. Özellikle Karababa türbesinde çocuk yelekleri ve kazaklarına rastlamak mümkündür. Bu uygulamanın maksadı hasta olan çocuğun bir eşyasının çıkarılıp buraya bırakılmasıyla hastalığının da çocuğun üzerinden sıyrılıp çıkarılan elbise gibi bedenden çıkıp gitmesini sağlamak olabilir.

Yine bu bölgede rastladığımız ilginç âdetlerden biri de eşi ölen ve yeniden evlenmek isteyen bir erkeğin karısının mezarına yumurta kırmasıdır. Bu şekilde yapılırsa eski karısının mezarda kıskançlıktan gözleri yuvalarından fırlamayacağı inancı mevcuttur.

Bir diğer pratik ziyaret mahallini tavaf etmektir ki, bu âdete en eski Türk inanışlarında da rastlanabilir. Yine İslam toplumundaki en belirgin pratiği Kabe'nin tavaf edilmesidir. Bunu yapmak, insanın kutsal olana bağlılığını vurguluyor olabilir.

Ayrıca burada yapılan dilekler eğer kabul edilirse kişi o zaman adağını yerine getirmek zorundadır. Kişi adadığı kurbanı alarak buraya gelir ve burada kurbanını keser. Yahut bisküvi, şeker getirerek burada bunları dağıtır. Eğer adağını yerine getirmezse türbede yatan zat tarafından başına bir hal getirileceğine inanılmaktadır.

Ziyaret fenomeni her zaman için çok sıkı kurallara sahip olmasa bile yine de az çok yerleşik usul adap ve erkandan söz etmemiz mümkündür. Ziyaret zamanı olarak genellikle değişmez ve belli vakitlerden söz etmek mümkün gözükmesine de Perşembe ve Cuma gibi muayyen günlerin tercih edildiği görülmektedir. Cuma günü yahut Perşembe gecesi gidilen ziyaret yerlerine genellikle yedi Cuma devam etmek dileğinin kabul edilme ihtimali açısından önemli görülmektedir. Beden temizliği de bilhassa önemlidir. Ayrıca buralara giderken cünüp ve hayızlı olmamak gerekmektedir. Ziyaret sırasında genellikle sessiz olunur ve yüksek sesle konuşulmaz. Bölgede yaygın olan bir âdete binaen mezar taşları ve mezar toprağı öpülmektedir. Türbeden çıkarken sırtını kabre dönerek değil de yüzünü malum

mezardan çevirmeden arka arkaya çıkmak âdettir. Bu uygulama türbede yatan evliyaya saygının ifadesidir. Bitlis Güroymak'ta bulunan Abdurrahman Tağî'nin bulunduğu türbeye gitmek için mezarlığın en alt tarafında henüz basamakları tırmanmaya başlamadan ayakkabılar çıkarılmakta toprak zeminde çorapla yukarı tepeye çıkılmaktadır. Ayrıca ayağındaki çorabı dahi çıkararak yukarıya çıkan insanlara şahit olmaktayız. Çünkü buradaki halkın çoğu Şafii mezhebinden olduğu için namaz kılarken dahi normal zamandaki çoraplarını temiz saymadıklarından çıkarırlar ve farklı bir çorap giyerek namaz kılarlar. Dolayısıyla söz konusu uygulama bu anlayışın bir yansıması olarak gerçekleşmektedir.

II.BÖLÜM

BITLİS VE ÇEVRESİNDE ZİYARET YERLERİ

Bitlis Anadolu'ya açılan kapı olması hasebiyle oldukça önemli bir yer tutar. Türk milleti buradan Anadolu'ya açılırken bu bölgede derin izler bırakmıştır. Konumuzla ilgili olarak ziyaret mahallerinin çoğunun Ahlat taşından yapılmış Türk kümbetleri olduğunu söylemekte fayda vardır. Bu kümbetlerde şekil geleneği Türk çadır sanatından kaynaklanmaktadır. Çünkü çeşitli görüşlere göre kümbet mimarisi kesin olarak, Türklerin hayatında önemli bir yer tutan çadırın mimariye aktarılmış şeklidir. Bu çadır şeklindeki türbe ve kümbetlere Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar Türklerin yayılma alanlarında rastlamak mümkündür.⁹⁷ Aynı zamanda Ahlat'ta halkın "akıt" adını verdiği mezarlar da mevcuttur. Bunlar, kare, dikdörtgen, veya dairevi plan içerisinde iç içe birkaç odadan oluşmaktadır. Kısmen toprağın altındadırlar. Bölgede araştırma yapan Haluk Karamağaralı bu akıtlarda iskelet bulmuştur. Bu iskeletlerin üzerinde bulunan kurumuş deri parçaları kümbetlerdeki gibi cesetlerin mumyalanmış olduğunu göstermektedir.

Bitlis bölgesindeki ziyaret yerlerini ve burada uygulanan pratikleri anlatmaya geçmeden önce genel olarak ilde ve ilçelerdeki ziyaret mahallerinin dağılımını vermeyi uygun gördük. Burada zikredilen yerlerden bir kısmına ulaşamadık. Bunda zaman yetersizliğinin ve ulaşım güçlüğü'nün de etkisi oldu. Bizim gittiğimiz yerler genelde ulaşım sağlayabildiğimiz ve çokça tercih edilen yerlerdi. Burada adını zikredip de gidemediğimiz yerler ulaşımı güç yahut çok fazla ziyaret almayan yerlerdi. Bitlis ili içerisinde bizim ulaşabildiğimiz irili ufaklı toplam yirmi altı ziyaret yeri vardır ki bunları aşağıda görebilirsiniz.

Hacı Hasan Şirvani Hoca Türbesi

Şeyh Mahmudî Mirza Kani (Şeyh Garib) Türbesi

Memi Dede Türbesi

Şehitlik Türbesi

Feyzullah el Ensarî(Alemdar Baba)

Veli Şemseddin Türbesi

Şeyh Hasan Türbesi

⁹⁷ Yaşa, a.g.e., s. 68

Şeyh Abdullah-i Kadiri
 Hacı Yusuf Türbesi
 Şeyh İshak-i Adlani
 Şeyh Fetullah Verkanisî
 Karababa Türbesi
 Şeyh Tahiri Gürgî ve Hüsameddin Ali-ül Bitlisî Türbesi
 Şeyh Nureddin Türbesi
 Şems-i Bitlisî (Hacı Mahmut Hoca) Türbesi
 Şeyh Mahmut Türbesi
 Üç Bacılar Türbesi
 Saidiye Türbesi
 Nuhiye Türbesi
 Seyyid İbrahim Türbesi
 Şerefiye Türbesi (II. Şerefhan)
 Ziyaeddin Han Türbesi
 Şeyh Mahmud-i Üryanî Türbesi
 Kureyşî Türbesi ve Camii
 Şeyh Muhammed Küfrevî (Mehmed-i Küfrevî) Türbesi
 Dört Sandık Camii Tübesi

Bunlar dışında Bitlis'e bağlı altı ilçede ziyaret mahallerinin dağılımı aşağıdaki gibidir.

Ahlat ilçesinde bilinen toplam on beş kümbet bulunmaktadır. Bunların az bir kısmı çokça ziyaret edilir. Bu kümbetlerin ziyaretçileri genelde arkeologlar ve tarihçilerdir. Çünkü buradaki kümbetler genelde dini lider olanların değil de siyasi lider olanların yahut yakınlarının mekanlarıdır.

Adurrahman Gazi Türbesi
 Şeyh Necmeddin Havai Türbesi
 Ulu kümbet(Usta Şagirt)
 Hasan Padişah Kümbeti
 Hüseyin Timur Kümbeti
 Bogatay Aka Kümbeti
 Erzen Hatun Kümbeti

Bayındır Kümbeti

Dede Maksud Türbesi

Bu kümbetlerin dışında, kitabesi ve tarihi olmayan ancak sadece halk arasında verilen adlarla anılan kümbetler ise şunlardır.

Keşiş Kümbeti

Şehit İsmail Kümbeti

Alimoğlu veya Yarım kümbet

Emir Ali Kümbeti

Mirza Bey Kümbeti

Hacı Nine Kümbeti

Adilcevaz'da da yine kümbet ve zaviyeler bulunmaktadır. Zaviyelerin ziyaret mahalli olmasının sebebi yukarıda da açıkladığımız gibi buralarda yatan zaviye şeyhlerinin bulunmasıdır. Burada da toplam on ziyaret mahalli vardır. Bu ziyaret yerleri şunlardır:

Şerefbey Zaviyesi

Baba Hüseyin Zaviyesi

Piri Bey(Kara Şeyh) Zaviyesi

Baba Taşhun Zaviyesi

Alaca Atlu Zaviyesi

Han Zaviyesi

Toğan Zaviyesi

Hazreti Ebubekir Mescidi

Cihanşah Mescidi

Hızır Mescidi⁹⁸

Tatvan'da da bir ziyaret mahalli vardır. Burada herhangi bir kümbet ya da zaviye yoktur. İlçede kayda değer bir tarihi eser hatta doku bulunmamaktadır. Yalnızca Kotum Baba adı ile bilinen bir türbesi vardır.⁹⁹

Hizan'da toplam üç ziyaret mahalli bulunmaktadır.

⁹⁸ Kılıç, a.g.e., s. 98-103

⁹⁹ Kenan Arıncı, *Tatvan Şehri*, Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum, 2001, s. 224

Nurs Köyü
 Seyyid Sıbgatullah Arvası Kabri
 Şeyh Mehmet Türbesi

Güroymak'ta ise yine üç ziyaret mahalli bulunmaktadır.

Şeyh Abdurrahman Tağî Türbesi
 Şeyh Diyaüddin Türbesi
 Karınday Ağa Kümbeti

Bu bilgilerden sonra ilde ve ilçedeki ziyaret yerlerini tafsilatlı bir şekilde anlatabiliriz.

2.1. İl Merkezindeki Ziyaret Yerleri

2.1.1. Şeyh Mahmudî Mirza Kani (Şeyh Garib) Türbesi

Şehrin güneyinde dere kenarında ve alemdar köprüsün yakınındadır.¹⁰⁰ Sultaniye Camiinin birinci katındadır.(H. 1042 , M. 1632) Şeyh Mahmut'un burada şehit düşmüş zatlardan biri olduğu söylenmektedir.¹⁰¹

Burada Türbe içerisinde bulunan duvara bağlı bir zincir vardır. Bu zincir özellikle çocukların boyunlarına geçirilerek, çocukların kafası orada bulunan bir deliğin içine sokulur. Bu şekilde akli bunalımda olanların, bayılanların şifa bulacağına inanılır. Biz orayı ziyarete gittiğimizde bir kadın çocuklarının boynuna bu zinciri bağlıyordu. Neden bunu yaptığını sorduğumuzda çocukların hasta olmadığını ama onların başına gelebilecek herhangi bir felaketten korumak için bu işlemi yaptığını ifade etti. Yine çocukları darda kalan kadınlar yetiş Ya Şeyhül Garip diyerek ondan medet ummaktadırlar.¹⁰² Ayrıca Şeyhin türbe etrafında cünüp olarak gezenleri önünden geçen dereye atığı söylenmektedir.

2.1.2. Memi Dede Türbesi

Şehrin güneyinde, Alemdar köprüsünün şehirden çıkış ucundadır. Bu bina yolun altında, derenin kenarındadır. Kitabesindeki yapılış tarihi olarak 1572 tarihi

¹⁰⁰ Serdar, a.g.e., s. 191

¹⁰¹ 1973 Bitlis İl Yıllığı, s. 137

¹⁰² Leyla Bilgiç, İlkokul Mezunu, 35 yaş, Evli, 3 çocuk

görülmektedir. Ayrıca yanında bir de mescit bulunmaktadır.¹⁰³ Bu Türbe oldukça bakımsızdır. Yol kenarında ve işlek bir mahalde olmasına rağmen pek fazla ziyaretçisi yoktur.

2.1.3. Şehitlik Türbesi

Diyarbakır'dan gelen yolda, Alemdar köprüsü geçildikten sonra kıvrılan yolun köşesinde, Memi Dede mescidinin yanındadır. Üstü açık olan bu türbe Memi Dede mescidi ile bitişik durmaktadır. Kitabesi yoktur. 639 yılında halife Hz. Ömer zamanında burayı fethetmek için gönderilen İyaz bin Ganem ordusundaki şehit düşmüş askerlerin burada yattığı rivayet edilmektedir.¹⁰⁴ Bu kümbet Bitlis'in en eski yapıtlarından biri olarak bilinir. Yalnız zamanımızda kendine gösterilen ehemmiyet yok denecek kadar azdır. Türbenin mescit kısmının önü çöp yığını halini almış. Ziyaretimiz sırasında türbenin içinde kazma ve kürek bulunuyordu ve yine Memi Dede türbesi gibi bakımsızdı. Zaten bu iki imaret birbirine bitişiktir.

2.1.4. Feyzullah el Ensarî(Alemdar Baba) Türbesi

Bu evliyanın İstanbul'da yatan Ünlü Eba Eyyüb el-Ensarî'nin küçük kardeşi olduğu söylenmektedir. Bu nedenle kendisi sahabedendir. Rivayete göre, M. 639 yılında İslam ordularının alemdarı olarak buralara gelmiş ve burada şehit düşmüştür.¹⁰⁵ Türbe geçmişten günümüze kadar popülaritesini kaybetmemiş olup, halen ziyaretçi akınına uğramaktadır. Buraya daha çok dileklerin kabulü için gelinir. Türbe bir caminin alt katında bir aile kabristanı içindedir. Türbenin olduğu yerde her hangi bir saçı bulunmamaktadır. Şehrin içinde olmasına rağmen oldukça sakindir.

¹⁰³ Serdar, a.g.e., s. 190

¹⁰⁴ Serdar, a.g.e., s. 196

¹⁰⁵ 1973 Bitlis İl Yıllığı, s. 137

2.1.5. Şeyh Mahmud-i Üryanî Türbesi

Üryan baba'nın esas ismi Mahmut olup, aslen Ahlat'lıdır. Bazı kaynaklarda ise asıl isminin Seyyid baba olduğu ve peygamber efendimizin sülalesinden geldiği kaydedilmektedir.

Üryan baba kendisini hak yoluna adanmış birisidir. Dünya nimetlerini bir yana bırakmıştır. Dünyada sahip olduğu tek malı, bedenine sardığı bir abadır. Bundan dolayı kendisine Üryan Baba denilmiştir.¹⁰⁶

Büyük kutuplardan Gavs-ı Hizanî olarak bilinen Seyyid Sıbgatullah hazretleri de Üryan Baba hakkında şunları söylemektedir:

“Ahlatlı çıplak Şeyhin dışı çıplak olup, müzeyyen değilse de, hiç şüphesiz onun içi mamurdur.”

Üryan Baba Ahlat'tan gelerek Şems-i Bitlisî'nin talebesi olmuştur. Kısa bir zamanda ilerleme kaydeden Üryan Baba, şeyhinden sonra onun postuna oturmuştur. Üryan Baba bir ara Ahlat'a giderek burada yaptırdığı tekkede irşat faaliyetlerine devam etmişse de Şems-i Bitlisinin vefatı ve vasiyeti üzerine Bitlis'e dönerek şeyhlik makamına oturmuştur. Aralıksız olarak otuz beş yıl bu görevi yürüten Üryan Baba miladi 1822 yılında Bitlis'te vefat etmiştir.¹⁰⁷

Türbesi, Gazi Bey Camii ile Aynel Barut camii arasında yolun üst kısmındaki yamaçtadır. Kitabesi olmayan yapının içindeki mezar taşında 1834 tarihi kayıtlıdır.¹⁰⁸

2.1.6. Hacı Hasan Şirvani Hoca Türbesi

Siirt ilinin Silvan ilçesinin İskambo köyündendir. Babasının adı Ebdal'dir. Hangi tarihte doğduğu kesin olarak bilinmediği gibi, ne zaman Bitlis'e geldiği de bilinmemektedir. Şems-i Bitlisinin en yakın dostudur. Kendisi büyük bir alimdir. Hacı Hasan Şirvanî hoca miladi 1788 tarihinde Bitlis'te vefat etmiştir.

Türbesi Bitlis-Diyarbakır yolu güzergahında tek el fabrikasının altında bulunan mezarlığın içindedir. Kitabesinde 1822 yılında yapıldığı yazmaktadır.

¹⁰⁶ 1973 Bitlis il Yıllığı, s. 165

¹⁰⁷ Serdar, a.g.e., s. 160-161

¹⁰⁸ Serdar, a.g.e., s. 198

Burası tekke ve türbeden meydana gelmiş bir yapı topluluğudur.¹⁰⁹ Bu günkü Türbe Şerefhan sülalesinden Cevahir hatun tarafından yaptırılmıştır.¹¹⁰

2.1.7. Şeyh Muhammed Küfrevî (Mehmed-i Küfrevî) Türbesi

Şehrin doğusunda Dideban dağına doğru yükselen yamacın eteklerindedir. Giriş mekanından asıl Türbeye geçilen kapı üstündeki kitabede 1898 tarihinde yapıldığı yazılmıştır. Küfrevî aile konağının bahçesinde kurulmuş bir ziyaretgah topluluğudur. Bitlis mimari yapısından tamamen farklı bir yapıya sahiptir.¹¹¹ Muhammed Küfrevî devrinin büyük alimlerinden olup, kendisi bir tarikat şeyhidir. Torunları halen yaşamakta ve bu geleneği devam ettirmektedirler. Her ayın belli bir zamanında buraya gelen torun Muhammed Küfrevî, bu türbeyi ziyarete açmaktadır. Onun dışında burası halka kapalı tutulmaktadır. Oradaki görevlinin verdiği malumata göre Muhammed Küfrevî'nin her ilde halifeleri vardır. Buraya gelen ziyaretçiler adak adamak, iyileşmek, çeşitli dileklerde bulunmaktan çok, feyiz almaya gelmektedirler.

2.1.8. Dört Sandık Camii

Hükümet konağına yakın Gökmeydan denilen yerin biraz altında Bitlis'e hakim bir tepenin üzerine yapılmıştır. İsminden de anlaşıldığı gibi içerisinde dört yatır sandukası bulunmaktadır. Bu kişiler Şeyh Hasan-ı Hizanî, Şeyh Abdullah Bedeşanî (Aslen Afganistanlı olup, 1675 yıllarında Irak'tan göç ederek Bitlis'e yerleşmiştir), Şeyh Abdullah Bedeşanî'nin halifesi ve Hasan-ı Hizanî'nin oğlu Şeyhülislam Abdulhakk ve Ahmed-i Hamedanî hazretleri burada yatmaktadır. Osmanlı padişahı IV. Murat, Bağdat seferine çıktığı sırada Bitlis'e uğramış ve Abdullah Bedeşanî ile tanışmıştır. Bu zatın şahsına ve ilmine duyduğu saygıdan dolayı bu şahsa iki köy bağışlamıştır.¹¹² Caminin yapılış tarihi hakkında iki ayrı tarih bulunmaktadır. Caminin yapılışı 1552, Türbenin yapılışı ise 1543 tarihindedir.¹¹³ Bu küçük camii ara sokaklarda kalmış olup yerel ziyaretçiler dışında çok fazla ziyaret almamaktadır.

¹⁰⁹ Serdar, a.g.e., s. 199

¹¹⁰ Serdar, a.g.e., s. 159

¹¹¹ Serdar, a.g.e., s. 199

¹¹² Serdar, a.g.e., s. 148

¹¹³ Serdar, a.g.e., s. 188

2.1.9. Şeyh Tahiri Gürgî ve Hüsameddin Ali-ül Bitlisî Türbesi

Halk arasında ve bazı kaynaklarda Şeyh Tahir-i Gücî, şeyh Tahir-i kürdî olarak bilinen bu zatın gerçek ismi, Şeyh Ebu Tahir-i Gürgî'dir. Hangi tarihler arasında yaşadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak üzerinde bulunan taş sandukanın mimarî yapısının Ahlat mezar yapısına benzemesinden dolayı bu zatın Akkoyunlu, Karakoyunlu yahut Altınordu devleti zamanında yaşadığı tahmin edilmektedir. Bazı kaynaklarda bu zatın Hüsametdin Ali-ül Bitlisî'nin babası ve İdrisî Bitlisî'nin dedesi olduğu ifade edilmektedir. Şerefname'de bu zat hakkında şöyle denilir:

“ Şeyh Tahir-i Gürgî Bitlislidir. Bitlisin batısında bulunan Kösür Mahallesinde gömülüdür. Parlak nurlara sahip mübarek Türbesi gece gündüz ziyaret edilmektedir”¹¹⁴

İdrisî Bitlisî'nin babası olan Mevlana Ali'ül Bitlisî'nin de ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. 1495 yılında Bitlis'te vefat etmiştir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın hizmetinde bulunmuş, bu şehrin başşehri olan Diyarbakır'da Uzun Hasan'ın sarayında divan katipliği yapmıştır. Şerefname'de bu zat için şunlar yazılıdır:

“Fazilet ve irfan sahibi bu zat Mevlana Hüsameddin Bitlisî. O da bilgisine uyan bilginlerden ve Allah'ı tanıyan mutasavvıflardandı. Tasavvuftaki tarikatı Şeyh Ammar Yasir'e ulaştır. Riyazet ve nefsiyle yaptığı mücadele ile tarikatta kemal derecesine erdikten sonra tasavvufta güzel bir yorum kitabı yazmıştır.”

Mevlana Hüsameddin, Seyyid Mehmet Nur Bahşi'den feyiz almış daha sonra Nurbahşi tarikatını kurmuştur. Bazı kaynaklarda ise Sühreverdi tarikatına bağlı Şeyh Ammar bin Yasir el-Bitlisî adlı bir Şeyhin müritlerinden olduğu söylenmektedir.

Mevlana Hüsameddin alim ve fazilet sahibi bir kimse olup daha çok mutasavvıf olarak ün salmıştır. Çok iyi Arapça bilen bu zat, tasavvuf ve tefsir konularında bazı eserler vermiştir.¹¹⁵

Bu Türbe Zeydan mahallesinde Kureyşî camiinin arkasında bulunan İdrisiye medresesinin içindedir. Türbenin içine girildiğinde sağ tarafta bulunan sanduka mezar bu zata aittir. Sol tarafta ise tek parça mermer sütundan yapılmış bir mezar taşı

¹¹⁴ Serdar, a.g.e., s. 129

¹¹⁵ Serdar, a.g.e., s. 130

vardır ki bu da, Mevlana Hüsameddin Ali'ül Bitlisî'ye aittir. Bu Türbe 1664-1665 yılları arasında Bitlis emiri Abdal Han tarafından yapılmıştır.¹¹⁶ Cuma akşamı ziyaret edilen bu yer murat ziyaretidir. Dileklerin kabulü için genelde mahalli ziyaretçiler tarafından ziyaret edilir.

2.1.10. Veli Şemseddin Türbesi

Gökmeydan'da İhlasiye medresesinin etrafında kümelenmiş olan beş yapıdan, medresenin batısına düşen büyük yapıdır. 15. asrın ilk yarısında Bitlis'e yaşamış, ilmi hüviyeti ile ün salmış olan veli Şemseddin adına yapılmıştır. Kitabesi yoktur.¹¹⁷

2.1.11. Şeyh Hasan Türbesi

Şehrin kuzey batısında, Yükseliş Mahallesinde bir yamaçta bulunmaktadır. Daha önceleri kilise olup, camiye çevrilmiştir. Hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Kitabesinde 1725 yılında Haydar Ağa isimli birisi tarafından yenilediği yazılıdır. Camii iki kısımdan meydana gelmektedir. Alt katta caminin ismiyle anılan Şeyh Hasan Türbesi ve mahallede vefat edenlerin mezarları, üst katta ise cami bulunmaktadır. Etrafı mahalle mezarlığıdır. Bitlis'te az rastlanan mezarlıklı camilerden birisidir.¹¹⁸

Diğer mahalli ziyaretlerde olduğu gibi yeni gelinler üç günlük iken buraya getirilirler. Bu ritüelde süpürge ve mum da kullanılır. Gelin üç kez bu kabri tavaf eder. Bu merasimden sonra Yasin okunup helva dağıtılır. Bu şekilde evliliğin daha mutlu sürüp gideceğine inanılır. Bu pratik gelin hangi mahalleye gitmişse o mahallenin ziyaret yerinde uygulanır.

2.1.12. Şeyh Fetullah Verkanisî Türbesi

Kosur mahallesinde bulunan bu ziyaret yeri mahalle arasında sıkışık kalmış bir konumdadır. Buraya yine her zaman olduğu gibi çocuk sahibi olmak ve hastalıklardan kurtulmak amacı ile gelinir. En çok Perşembe günü ziyaret edilir.

¹¹⁶ Serdar, a.g.e., s. 129

¹¹⁷ Serdar, a.g.e., s. 196

¹¹⁸ Serdar, a.g.e., s. 190-191

2.1.13 Şeyh Abdullah-i Kadiri

Şemsi Bitlisi mahallesinde cennet çukuru denilen yerdedir. Kitabesi bulunmayan bu Türbenin 17. yy. da yapıldığı sanılmaktadır.

2.1.14. Hacı Yusuf Türbesi

Taş mahallesinde hükümete çıkan yolun üzerinde bulunmaktadır. Kitabesi yoktur. Müftüoğlu sülalesine ait vakfiyenin içindedir. 20. yy. başlarında yapılmıştır.

2.1.15. Şeyh İshak-i Adlani Türbesi

Hersan mahallesinde bulunan Türbenin kitabesi yoktur. 17. asır başlarında yapıldığı tahmin edilmektedir.

2.1.16. Karababa Türbesi

Alemdar mahallesinde tarihi "Mırcatlık" olarak bilinen mezarlığın güney yamacındadır. Kitabesi yoktur. 17. yy. başlarında yapıldığı bilinmektedir. Buraya daha çok çocuk sahibi olmak isteyenler yahut çocuklarının hastalıktan kurtulmasını isteyenler gider. Buraya saçı olarak çeşitli şeyler bırakıldığı görülmektedir. Bizim burayı ziyaretimizde kabrin başına yumurtalar ve çocuk elbiseleri bırakıldığını gördük. Söylendiğine göre kırk baskını bir çocuk adak yerinde yıkanır ve saçı olarak adak yerine pişmiş yumurta bırakılır. Bunun çocuğun iyileşmesine vesile olacağı söylenir.

2.1.17. Şeyh Nureddin Türbesi

8 Ağustos(Avih) Mahallesinde bulunan bu zatın kabri çok eski bir tarihe sahip değildir. Burada yatan zat Kadiri şeyhlerinden biridir. Yanında da hanımı yatmaktadır. Buraya da yine dileklerin kabulü için gidilir. Etrafının tenhalığından ve çevresinde her hangi bir ritüel izine rastlanmamış olmasından, burasının çok fazla ziyaret edeni olmadığını sonucunu çıkarabiliriz.

2.1.18. Şems-i Bitlisi (Hacı Mahmut Hoca) Türbesi

Kendi ismi ile anılan Şemsi Bitlisi mahallesinde cennet çukuru denen tarihi mezarlığın bulunduğu yerdedir. Kitabesine göre 1788 tarihinde yapılmıştır.

Türbe Şeyh'ül Emir tarafından dikdörtgen şeklinde yapılmıştır.1987 yılında Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

2.1.19. Şeyh Mahmut Türbesi

Bu ziyaret yeri de 8 Ağustos mahallesinin karşısındaki yamaçta bulunan mezarlığın içindedir. Buraya da genellikle dileklerin kabulü için gelinir. Buraya gelen kadınlar dileklerini dileyip namaz kıldıktan sonra piknik yaparlar. İnanca göre bu zat dar zamanda imdada yetişir. Türbe etrafında kesilmemiş ağaçlar bulunmaktadır. Bu ağaçlarla birlikte kabrin etrafı çevrilmiştir. Buradaki ağaçlara bez parçaları bağlanmakta dilekte bulunmaktadır.

2.1.20. Üç Bacılar Türbesi

İhlasiye medresesinin çevresinde bulunan yapılardan medresenin tam karşısında olan yapıdır. Bu yapı 15. yy. ikinci yarısında Şeref Hanın kızları için yapılmıştır.¹¹⁹ Buraya daha çok genç kızlar kısmet açmak için gelirler. Ziyaretlerinde dua okuyarak bu üç kabrin etrafını yedi kez tavaf ederler. Bu şekilde dualarının kabul olacağına inanırlar.

2.1.21. Saidiye Türbesi

Hersan mahallesinin Kurubulak semtinde, halen karakol olarak kullanılan Nuhiye medresesinin yanı başındadır. Türbede bulunan Mehmet Sait Han'a ait olan mezar taşında 1723 tarihi yazılıdır.¹²⁰ Bu türbe çok fazla ziyaret edilmemektedir.

2.1.22. Nuhiye Türbesi

Hersan mahallesinin Kurubulak semtinde bulunan bu Türbe aynı isimle anılan bir cami ve mescidi de ihtiva eder. 1700 yıllarında yapıldığı sanılmaktadır.¹²¹

2.1.23. Seyyid İbrahim Türbesi

Bitlis'in en eski eserlerinden biridir. Şehrin doğu yamacında, Kürüm Sokağında, Cirik Mezarlığının bulunduğu yerdedir. 1250-1300 yılları arasında

¹¹⁹ Serdar, a.g.e., s. 198

¹²⁰ Serdar, a.g.e., s. 198

¹²¹ Serdar, a.g.e., s. 193

yapıldığı tahmin edilmektedir. Türbe aynı isimle anılan caminin batısındadır. Kitabesi yoktur. İçerideki mezar taşında Molla İbrahim ismi ve 1781 tarihi zikredilmektedir. 1665 yılında Bitlis'e gelen Evliya çelebi bu zattan bahsetmekte ve İmam Musa Kazım hazretlerinin torunu olduğunu söylemektedir.¹²²

2.1.24. Şerefiye Türbesi (II. Şerefhan)

II. Şeref Han 1220-1650 yılları arasında Bitlis'te hüküm sürmüş olan Şerefhanlar sülalesinin bir mensubudur. Asılları acem olup, soyları İran kralı Kısra'ya dayanmaktadır. Bitlis'te hükümdarlık etmiş Şerefhanlar'dan olan II Şerefhan için yapılmış Türbe Şerefiye külliyesi içinde bulunmaktadır. Kitabesi yoktur. Muhtemelen 15. yüzyılın ikinci yarısında yapılmıştır.¹²³

2.1.25. Ziyaeddin Han Türbesi

İhlasiye medresesinin tam karşısında bulunan üstü kesik Türbedir. Sanki üstü yıkılmış bir kümbetin kaidesi gibi durmaktadır. Kitabesi olmayan bu kümbetin 14. yüzyıl sonları ya da 15. yüzyıl başlarında yapılmış olması muhtemeldir.¹²⁴

2.1.26 Kureyşî Türbesi ve Camii

Şehrin batı yakasında Zeydan mahallesinde çıkan yokuşun yamacında, Kureyşî semtindedir. Caminin üst kısmında İdrisî Bitlisi'nin babası Mevlana Hüsameddin Ali'ül Bitlisî'nin Türbesi ve İdrisiye medresesi bulunmaktadır.

Caminin hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Caminin batısında dikdörtgen şeklinde ki küçük planlı Türbenin içinde, sultan Kureyşî hazretlerinin mezarı bulunmaktadır. Büyük bir ihtimalle bu zatın vefatından sonra onun ismiyle anılan bu cami yapılmıştır.

2.1.27. Hz. Zülkif'in Mezarı

Bitlis'te tarihi Mırcatlık mezarlığında daha önceden söylenilene göre bir peygamber yatmaktadır. Yöre halkının çoğusu bu mezarlıkta bir peygamber yattığını bilmesine rağmen bu kabrin yerini bilmemektedir. Duyduğumuza göre bu atalar

¹²² Serdar, a.g.e., s. 189, s.197

¹²³ Serdar, a.g.e., s. 197

¹²⁴ Serdar, a.g.e., s. 197

tarafından anlatılan bir hikaye olmakla birlikte Zülkif peygamberin kabri bilinmiyormuş. Fakat daha sonra yapılan araştırmalar sonunda böyle bir kabrin tespit edildiği ileri sürülmektedir. Kitaplarda Numan olarak geçen zülkif Peygamberin önceden Diyarbakır civarında olduğu tahmin edilmekte imiş. Daha sonra Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Güzel Sanatlar Akademisinde arkeolog olan Prf. Dr. Abdüsselam Uluçam tarafından mezar taşı okunmuştur. Bu mezar taşında Uluçam'a göre; "Burada Zülkif Peygamber yatmaktadır" diye yazılıdır. Bu kabri ziyaret ederek fotoğraflarını çektik. Fakat mezar taşını okuyamadığımızdan dolayı burada yatan zat hakkında çok net bir fikir elde edemedik.

2.2. İlçelerdeki ziyaret yerleri

2.2.1.Şeyh Abdurrahman Gazi

Abdurrahman gazinin bulunduğu Zaviye ilçesinde Tunus mahallesindedir.¹²⁵ Rivayetlere göre Abdurrahman gazi İyaz bin Ganem ordusu ile buralara kadar gelmiştir. Kendisinin Muaz bin Cebel'in torunu olduğu söylenmektedir. İslam ordusunun bayraktarlığını yapmıştır. Burası daha çok Perşembe ve Cuma günleri ziyaret edilmektedir. Hasta olanlar buraya şifa bulmak için gelirler. Burada rastladığımız âdetlerden biri olarak hasta olanlar türbeye kilitlenir ve orada uykuya dalmaları beklenir. Her ne zaman uyanırlarsa o zaman çıkarılırlar. Bu sayede iyileştiği varsayılan bir çok insan vardır. Burada bakkal işleten Gönül hanımın anlattığına göre bir kızı buraya kapatmışlar. Hasta olan bu kızın rüyasına Abdurrahman Gazi girer ve kurban kesmesini söyler. Kurban kesmezse gözleri kör olacaktır. Bunun üzerine kurban kesilir ve kız da iyileşir. Burada ayakları yere basamayan birinin de iyileştiği söyleniyor.¹²⁶ Anlatılan hikayeye göre Abdurrahman Gazi babasından ayrı bir cepheye savaşıyormuş. Ahlat'ı eline geçirdiğinde namaz kılarken arkadan haince saldıran birisinin bıçağı ile can vermiş. Burada da sıkça rastladığımız çaput bağlama işinin varlığında söz edebiliriz. Yalnız burası için bir görevli tayin edilmiş. Görevlinin anlattığına göre ip ve benzer, şeyler ağaca bağlanmakla beraber türbenin etrafı da tavaf edilebiliyormuş. Burası ile ilgili anlatılan efsaneye göre buradaki kavak ağacı önceden ceviz ağacı imiş. Bu ağacı

¹²⁵ Kılıç, a.g.e., s. 121

¹²⁶ Cahver AVCI, Okur yazar değil, evli, 50 yaş, 1 çocuk

taşlayanların ortaya çıkmasından sonra Abdurrahman gazi kızmış ve ağacı kavak ağacına çevirmiş. Bu ağaca gösterilen hürmet dolayısı ile ağaç kesilmiş. Görevli ağaçlara bez veya herhangi bir şey bağlayanların oradan ayrılmasından sonra bunları bertaraf ettiğini söylüyor. Hatta burada küçük bir tezgah açan görevli kendisine yer tahsis edildikten sonra tezgahının üstüne gölgelik amacıyla yaptığı çardağı orada bırakmış. O zaman gelenler bu çardağın direklerine bez bağlayıp adak adanmışlar. Hatta buranın etrafını tavaf edenler bile olmuş. Bunun üzerine orasını da kaldırmışlar. Burada bulunan bir taş ile ilgili olarak da efsaneler üretilmiş. Buna göre bu taşı kaldıran kadınların çocukları olabiliyormuş. Görevlinin anlattığına göre bu taş üç beş adamın dahi kaldıramayacağı ağırlıkta imiş. Fakat o taş da batıl inançlara sebebiyet verdiği için dolayı onu da kaldırmışlar. Şu anda türbe ziyaret ediliyor. Kuran okunuyor. Yakındaki bir mescitte namaz kılınıyor.

2.2.2.Şeyh Necmeddin Türbesi

Ergezen mahallesinde bulunan kabristanın içindedir. Bu ziyaret mahalli Şeyh Necmettin'in Türbe ve tekkesine ait vakfiyeyi ihtiva eder. Şeyh Necmeddin Havai Baba Ahlat'ta yatan on dokuz evliyadan biridir. Bu kümbet aynı zamanda kendi tekkesidir.¹²⁷ Şeyh Necmeddin Havai Zaviyesi civarındaki Ergiran köyünde mezarlığın içinde Erzen Hatun kümbetinin hemen yanındadır. Bu köy bugün Ergezen mahallesi olarak anılmaktadır. Zaviye Şeyhi Necmeddin Havai 1222 yılında vefat etmiştir. Ahlat'taki en eski Türbe Şeyh Necmeddin Türbesidir. Mimari tarzı da diğer kümbetlerden farklılık arz eder. Kare planlı ve içten kubbe dıştan piramit külahla örtülüdür.¹²⁸

2.2.3. Erzen Hatun Kümbeti

Ahlat'ın Merkez Mahallesinde Şeyh Necmettin ile aynı mezarlık içerisinde. Güney ve Doğu taraflarında kitabe bulunmakta , bu kitabelerde mimar Sinan ali oğlu tarafından yazılmış ayetler bulunmaktadır. Kümbet Karakoyunlular'ın ilk döneminde yapılmıştır.¹²⁹ Kümbet'in kitabesinde, "Bu kubbe Allah'ın rahmetine muhtaç olan hatun, merhume, saide, şehide, afife, Erzen Hatun binti Emir Ali Tab

¹²⁷ Yaşa, a.g.e., s. 52

¹²⁸ Ara Altun, "Ahlat", DİA, İstanbul, 1992, c. 2, s. 22

¹²⁹ Serdar, a.g.e., s. 204

Şarah'ındır. 799 yılında zilhicce ayında vefat etti." Diye yazılıdır. Erzen Hatun Karakoyunlu emiri Emir Ali'nin kızıdır.¹³⁰

2.2.4. Dede Maksut Türbesi

Ahlat'ta Emir Ali'ye izafe edilen kümbetin karşısında bulunmaktadır. 1538-39 tarihli bir vakfiyede Dede Maksud'un ismi şehit olarak yazılmıştır. Bu itibarla en azından bu tarihte hayatta olduğunu söylemek mümkündür.¹³¹ Evliya Çelebi de eserinde Dede Maksut'tan bahsetmektedir.¹³² Buraya genellikle dileklerin kabulü için gelinir. Fakat burada dua edilmekten başka bir şey yapılmaz.

2.2.5. Çifte Kümbet

Harabe şehir ile yukarı çarşığı birbirine bağlayan yolun kenarında bulunmaktadır. Bu alanda iki kümbet bulunmasından bu ad verilmiştir. Birisi Hüseyin Timur-Esen Tekin kümbetidir. Batıdaki küçük olan kümbettir. Kitabesinde Bogatay Aka'nın oğlu Hüseyin Timur'un 1281 Aralık tarihinde, eşi Esen Tekin'in ise Şubat 1279 yılında öldüğü yazmaktadır. Yazıtlarda gerek Bogatay Aka gerekse Hüseyin Timur "Emir'ül-Kebir" olarak anılmaktadır. Bu ailenin Uygur asıllı olması kuvvetle muhtemeldir.¹³³ Diğer Bogatay Aka ve Şirin Hatun için yapılmış olan kümbettir.¹³⁴ Kitabesinde, "Bu şehitlik, şehit büyük emir ve Allah-ü Teala'nın rahmetine muhtaç olan Bogatay Aka İbni Emir'ül-Kebir Antalaka'nındır. 680 senesi Recep(Kasım 1281) ayında vefat etti." diye yazılıdır. Kümbetin batı cephesindeki yazıtta ise, "Abdullah kızı şehit merhum Şirin Hatun, 680 senesi Recep ayı(1281 Kasım)" yazmaktadır.¹³⁵

Efsaneye göre Ruslar Ahlat surlarına dayandıklarında uzaktan ovaya doğru bakınca buradaki iki kümbet ve ilerisindeki mezarlıkta bulunan mezar taşları hareket etmişler. Bunları uzaktan gören Ruslar bir ordu zannederek korku ile geri kaçmışlar.

Bu mezarlar, Osmanlı Devleti için o kadar önemli idi ki Osmanlı padişahları ecdatlarının vatanı saydıkları Bitlis'teki mezarlıkları yerinde ziyaret etmeden

¹³⁰ Yaşa, a.g.e., s. 64

¹³¹ Kılıç, a.g.e., s. 124

¹³² Serdar, a.g.e., s. 205

¹³³ Yaşa, a.g.e., s. 57

¹³⁴ Serdar, a.g.e., s. 202

¹³⁵ Yaşa, a.g.e., s. 60

geçmemişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman ve IV. Murat, İran seferi sırasında bizzat Ahlat'a gelerek orada yatan atalarının mezarlarını ziyaret etmişlerdir.¹³⁶

2.2.6. Bayındır Kümbeti

Bayındır Zaviyesi mescidi Bayındır kümbetinin bitişiğinde olup harabe şehrin batı tarafındadır. Kitabesine göre 1481 yılı Ramazan ayında ölen Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın torunu Rüstem Bey'in oğlu Bayındır için yapılmıştır.¹³⁷

2.2.7. Emir Ali Türbesi

İki kubbe mahallesinde harabe şehir yolu üzerinde, Dede Maksut kümbetinin karşısındadır. Kırık bir kitabesi bulunmaktadır. Kitabesinin üzerinde "Ali" adı okunabilmiştir.¹³⁸ Burada saçı olarak mezar taşının üzerine koruk meyveler bırakılmıştı. Buradan bu türbenin dilek ziyareti olduğu fikri çıkarılabilir.

2.2.8. Delikli Taş

Delikli taşın bulunduğu bölge bir dere vadisinin uzandığı alandır. Bu bölgenin özelliği yumuşak kayaların var olmasıdır. Önceleri buralarda Ermeniler otururlarmış. Ulaşılması çok güç bir yermiş. Bu yumuşak kayalarda 1000'den fazla mağara ev bulunmaktadır. Delikli taş da bu yumuşak kayalarda açılmış küçük bir deliktir. Burada yaşayanların inançlarına göre bu delikten geçmek günahsızlığı ifade etmektedir. Anlatılanlara göre günahı olmayanlar bu kayadan kolayca geçerlerken günahı olanlar kesinlikle geçemiyorlar ve sıkışıp kalıyorlar. Burada çok sıradan bir kaya gibi duran delikli taş iklim koşulları, hava şartları yahut başka tesirlerden meydana gelmiş olabilir. Çünkü buranın ortaya nasıl çıktığı yahut kutsallığının nereden kaynaklandığı hakkında kesin bir malumat yoktur.

Delikli taş ile ilgili olarak Türkiye'de en meşhur yerlerden biri Ankara'daki Pîrevi'dir. Rivayet edilene göre Hacı Bektaş Veli Pîrevi'nde bulunan bir küçük kayanın içindeki kovukta halvet ederken onu ziyarete birkaç kişi gelir. Aralarından bir kişi, buranın çok karanlık olduğunu içinden geçirir. Bunun üzerine Hacı Bektaş besmele çekerek duvara bir yumruk atar ve burada bir adam çıkacak miktarda bir

¹³⁶ Yaşa, a.g.e., s. 75

¹³⁷ Serdar, a.g.e., s. 205

¹³⁸ Serdar, a.g.e., s. 204

delik açılır. Ziyaret mahalli olan bu yerde herkes bu mağaranın içine bir defa girip bu delikten dışarı çıkar. Bektaşiler arasındaki yaygın bir inanişaya göre, günahkar olan bu delikten geçemez, ne kadar zayıf olsa da delik onu sıkar, bir adak adayınca serbest bırakır. Günahsız olanlara ise delik genişler.¹³⁹ Delikli taş ile ilgili olarak en sık rastlanan uygulamalardan biri de hasta olan özellikle öksürüklü hastalıklara yakalanmış veya boğmaca olmuş çocukların bu kayaların içinden geçirilmesidir ki, günümüzde tıp ilmi geliştiğinden artık bu inanişla yapılan uygulama seyrekleşmiştir.¹⁴⁰ Fakat insanın günahlardan arınmasını sağlayan diğer inaniş halen ciddi şekilde devam etmektedir. Bunun kökeninde belki de taş içinden geçmek yahut dar bir yerden geçmek insanın ölümünü ve diğer aleme geçişini simgeliyor olabilir. çünkü İslam dinine göre ölümden sonraki hayata ulaşmak için kabir aleminde geçirilecek belli bir süre de vardır. Eğer insan günahsız ise bu sınavı başarı ile atlatabilir. Yine dini literatürde sırat köprüsü olarak geçen ve bir nevi insanı ölçen teraziyi de çağrıştırıyor olabilir. Sırat köprüsü yahut bu format yalnızca İslam dini ile de sınırlı değildir. Zerdüşt dininde de buna benzer “Çinvat” köprüsünden bahsedilmektedir. İşte insan eğer günahsız ise bu köprüden kolaylıkla geçecektir. Eğer günahkar ise elbette bu incecik köprü daha da incecek ve kıldan ince bir hale gelerek muhatabının geçişine imkan tanımayacaktır.

2.2.9. Sultan Seyit Türbesi

Delikli Kaya'nın bulunduğu mahalde mağaraların ilerisinde bulunan Sultan Seyit bir tepenin başında yatmaktadır. Burada kayalar içine oyularak yapılan bir mescidin içerisinde bulunan Sultan Seyit'e fatiha okunarak iki rekat namaz kılınır. Namazdan sonra üzerinde bulunan bir eşya mescidin bir köşesine atılır. Burada amaç sadaka yahut ardına bırakılan maldan bir garibin faydalanmasıdır. Fakat dikkat çekici bir nokta vardır ki burada bırakılan onca eşyadan hiç birine el sürülmemiştir. Bu akla cahiliye devri Arap âdetlerinden birini getirmektedir. Cahiliye devri Araplarda Kabe'nin tavaf edilmesi esnasında kullanılan elbiseler orada çıkarılır ve Kabe duvarı yanına bırakılırdı. Bu âdet asilzade olmayan diğer Araplar tarafından uygulanırdı. Bu elbiselerin atıldığı yere hem de bu elbiselere “Leka” denirdi.

¹³⁹ Bedri Noyan, *Hacı Bektaş'ta Pirevi ve Diğer Ziyaret Yerleri*, Ticaret Matbaacılık, İzmir, 1964

¹⁴⁰ Alaaddin Uca, *Kaybolmuş Folklorik Değerlerimizden Biri “Delikli Taş”*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Erzurum, 2003, Yıl:10, Sayı: 21, s.163-165

Elbiselere kimse el sürmez orada sıcakta ve insanların ayakları altında bunlar çürümeye bırakılırdı.¹⁴¹

Ayrıca mescit duvarındaki deliklere taş yapıştırılır. Mağara duvarının oldukça yumuşak olmasından dolayı bu kolay bir iş sayılabilir. Buraya gelenler dileklerinin kabulü için dua ederler. Eğer duaları kabul olursa burada kurban keserler. Yüzünde yara olanların da burada şifa bulduğu söylenmektedir.

2.2.10. Kırk Kardeşler Türbesi

İran ile yapılan savaşta Şehit düşen kanuni Sultan Süleyman'ın veziri Zal Paşa'nın oğlu ile diğer şehitlerin yattığı ziyaretgahdır.

2.2.11. Usta Şagirt (Ulu) Kümbeti

Meydanlık mezarlığının güneyinde uzanan tarlaların ortasında Van gölüne oldukça yakın bir yerdedir. Ahlat'taki Türbelerin en büyüğü olup 13.asrın son çeyreğinde yapıldığı sanılmaktadır. Kitabesi yoktur. Anlatılanlara göre bir usta ile çırağı iki kümbet yapmışlar. Ustanın yaptığı yıkılmış. Çırağınki sağlam kalınca buraya Usta Şagirt kümbeti adı verilmiştir.¹⁴²

2.2.12. Hasan Padişah Kümbeti

Tahtı Süleyman mahallesinin güney ucundadır. 1275 yılında Mahmut oğlu Hasan Aka için yapılmıştır.¹⁴³ Ulu Kümbetten sonra Ahlat'taki en büyük kümbettir. Üzerindeki kitabede Melik'ül –Ümera Hasan Aka adlı bir Moğol başkanına ait olduğu ve Ocak 1274 yılında yapıldığı yazmaktadır.¹⁴⁴

2.2.13. Alimoğlu Hurşit Kümbeti

Tahtı Süleyman mahallesinde bahçeler içinde bulunmaktadır. Bu gün sadece kaidesi kalmıştır. Kitabesi bulunmamaktadır. 13. asrın sonlarında yapıldığı sanılmaktadır.

¹⁴¹ Selahattin Kıyııcı, *İslam Hukukunda Örf ve Adet*, İşaret Yay., İstanbul, 1990, s. 69-70

¹⁴² Serdar, a.g.e., s. 202

¹⁴³ Serdar, a.g.e., s. 203

¹⁴⁴ Yaşa, a.g.e., s. 53-54

2.2.14. Mirza Muhammed Bey Kumbeti

İki kubbe mahallesinde ana yolun kenarında bulunmaktadır. Tahminlere göre 14. asrın sonlarında yapılmıştır.¹⁴⁵

2.2.15. Yarım kümbet

Tahtı Süleyman mahallesinde bulunan bu kümbet halk arasında “karışık” yahut “yarım kümbet” olarak anılmaktadır. Kitabesi yoktur. İbrahim Kafesoğlu bu kümbetten “Alimoğlu Kumbeti” olarak bahseder.¹⁴⁶

2.2.16. Anonim kümbet-I

Hasan Padişah kümbetinin kuzeyinde bulunan bu kümbetin günümüzde sadece kaidesi kalmıştır.¹⁴⁷

2.2.17. Keşiş Kumbeti

İki kubbe mahallesindedir. Halk arasında keşiş yahut tek kümbet isimleri ile anılır. Kitabesi bulunmadığından hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir.¹⁴⁸

2.2.18. Anonim Kümbet II

İki kubbe mahallesindeki bahçenin içinde bulunan ve şirin hatun ismiyle bilinen kümbettir. Kitabesi yoktur.¹⁴⁹

2.2.19. Şifalı Su

Ahlat’ ta delikli taşın bulunduğu alandan 200 m kadar uzaklıkta bir su kaynağı bulunmaktadır. Bu kaynağın şifalı olduğuna inanılır. Kadınlar buraya gelerek bu sudan alırlar ve orada küçük bir mağara kovuğu haline gelen yerde de bu suyla banyo yaparlar. Burada rastladığımız genç bir çoban bu su için kadınların birbiri ile kavga ettiğini bile söyledi.

¹⁴⁵ Serdar, a.g.e., s. 203

¹⁴⁶ Serdar, a.g.e., s. 203

¹⁴⁷ Serdar, a.g.e., s. 204

¹⁴⁸ Serdar, a.g.e., s. 204

¹⁴⁹ Serdar, a.g.e., s. 205

2.2.20. Hz. Ali'nin Kılıç İzi

Burası da yine Ahlat'ta Tahtı Süleyman Mahallesindedir. Delikli taştan epey ileride olan bu yer bir kayanın içinden sızan sunun bulunduğu bir yerdir. Rivayete göre Hz. Ali fetih yaparken askerleri ile buralara gelmiş, buralarda su olmayınca Hz. Ali bu kayaya birkaç kılıç darbesi vurmuş ve bu kılıç kesiklerinden su sızmaya başlamıştır. Halen de bu kaya kesiklerinden su kaynamaktadır. Rehberimizin söylediğine göre burayı görmek için Mekke'den dahi gelenler vardır. Yalnız İslam kaynaklarına baktığımız zaman Hz. Ali'nin devrinde çıkan siyasi olaylardan dolayı buralara fetih için gelme imkanının olmadığını İslam Tarihi kaynaklarında görebiliriz.¹⁵⁰

Yörede Hz. Ali ile ilgili diğer bir efsane ise, bölgedeki insanların Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar'ın Bitlis'teki Kazan Gölüne atıldığıdır. Bu nedenle bulanık havalarda bu göl ses çıkarmaktadır. Bu şekilde gölde yatan kılıç sahibi Hz. Ali'yi aramaktadır.

Yine Hz. Ali atı Döldül ile buralara kadar gelmiş ve atının ayak bastığı kayalar toprak gibi ezilmiştir. Hz. Ali'nin vefatı ile kılıcı melekler tarafından Kazan Gölü'ne atılmış, atı da göğe çekilmiştir. Yavuz Sultan Selim dönemine kadar bu toprakların şia mezhebine bağlı Safevilerin hakimiyetinde kalması neticesinde bölgede, Hz. Ali ile ilgili bir kült gelişmiş ve bu kültün izleri günümüze kadar gelmiştir.¹⁵¹

2.2.21.Hz. Ali'nin Atının Ayak İzi

Bitlis Siirt yolu üzerinde bulunan Farsça "Rica Döldül" denilen kaya üzerinde Hz. Ali'nin atı Döldül'ün ayak izi olduğu olduğu varsayılmaktadır. Bu yüzden bu ize hürmet gösterilir bu izin içi su ile dolduğunda bu su şifa niyetine içilir. Yalnız bu bir rivayettir. Çünkü yukarıda da söylediğimiz gibi Hz. Ali'nin buraya geldiği hiçbir İslam Tarihi kaynağında belirtilmemektir. Muhtemelen bu iz, Helenistik Roma, Bizans dönemlerinde askerlerin haberleşme gayesiyle kayalara yapmış olduğu bir işaret yahut da buradaki taşların yumuşak olduğu bir zamanda çıkan bir atın ayak izidir. Çünkü bu bölge volkanik bir bölge olması hasebiyle kayalar oldukça yumuşaktır.¹⁵²

¹⁵⁰ M. Yaşar Kandemir, "AİF", DİA,c.2, s. 378

¹⁵¹ M. Törehan Serdar, *Bitlis İnançları*, Bitlis Vakfı Kültür Yay:10, s. 25

¹⁵² M. Törehan Serdar, Araştırma Görevlisi, 46 yaş, Evli, 3 çocuk

2.2.22. Karınday Ağa Kümbeti

Güroymak ilçe merkezindeki tarihi mezarlığın içerisinde. Kümbet kapısı üzerinde bulunan kitabesinde, “1290 Ramazan ayında ölen büyük emir Karınday Ağa’ya aittir” ibaresi yazılıdır.¹⁵³ Burada yatan kişinin kim olduğu kesin olarak bilinmese de ölüm tarihi bize Moğol hakimiyeti dönemini işaret etmektedir. Yörenin Moğollar tarafından istila edildiği 1244 tarihi ile Karınday Ağa’nın ölüm tarihi olan 1290 yılları arasında tek hakimin Moğollar olduğu düşünülürse, “Emir el-Kebir” ve “Melikü’ül-Ümera” sıfatları ile anılan Karınday Ağa’nın bir Moğol valisi olduğu zannı kuvvet kazanmaktadır.¹⁵⁴

2.2.23 Şeyh Abdurrahman-ı Tağî ve Şeyh Diyauddin Türbesi

Halk arasında hazret olarak biline Şeyh Diyauddin, 1855 yılında Bitlis- Hizan ilçesine bağlı Usba köyünde doğmuştur. Seyda Tağî olarak bilinen Abdurrahman Tağî’nin oğlu ve Nakşibendi tarikatının mürid-i kamilidir. İlk eğitimini babası Abdurrahman Tağî’den almıştır. Babasının vefatına kadar onun ilminden istifade eden bu zat, eğitimine Şeyh Fetullah Verkânisi’nin yanında devam etmiştir. Muhammed Diyauddin’in Güroymak’ta bulunan ilim yuvası Rusların Doğu Anadolu’yu işgale başlaması ile bir askeri teşkilat haline gelmiştir. Barışta talebelerine hocalık eden bu zat savaşta da talebelerine komutanlık etmiştir. Şeyh Diyauddin’e göre vatan müdafaası bütün ilimlerin başında gelmektedir.

Birinci cihan harbinde Ruslara karşı savaşırken yanında patlayan top mermisi sağ kolunun kopmasına sebep olmuştur. Bu hizmetlerine karşılık sultan Reşat tarafından kendisine bir takma kol hediye edilmiştir. Mustafa Kemal de kendisine bir teşekkür mektubu yazmıştır. 1923 yılında Güroymak’ta vefat etmiştir.

Türbesi, Güroymak ilçesinin Şentepe mahallesindeki Mutlu ailesine ait mezarlığın içindedir. Her iki zat da ailenin dedeleridir. Türbe basit halde yapılmıştır.¹⁵⁵ Burada türbeyi ziyaret etmek isteyenler ayakkabılarını açarak türbenin olduğu yere kadar yalınayak giderler. Bu uygulama, burada yatan zata saygıdan ileri gelmektedir. Buraya genelde evlenmek isteyenler, feyiz almak isteyenler gelirler.

¹⁵³ Serdar, a.g.e., s. 206

¹⁵⁴ Yaşa, a.g.e., s. 62

¹⁵⁵ Serdar, a.g.e., s. 206

Fakat türbedarı bulunduğundan dolayı ağaçlara bez bağlamak gibi pratiklere rastlanmaz. Halkın inancına göre burada çıkan su ve türbe içinde bulunan meyve ağaçları şifalıdır.¹⁵⁶

2.2.24. Şeyh Abdülvahap(Kotum Baba) Türbesi

Tatvan ilçesine 8 kilometre mesafede Hizan yolu üzerinde bulunan köydedir. Burada yatan şahsın Ahlat'taki Abdurrahman Gazi'nin kardeşi olduğu rivayet edilmektedir.¹⁵⁷

2.2.25. Şeyh Mehmet Türbesi

Bu Türbe Hizan ilçesine 11 km uzaklıkta olan Gayda köyündedir. Burada yatan zat Hz. Ömer'in halifeliği zamanında bu memleketi(Hizan Emirliği) Hıristiyanların elinden kurtarmak için görevlendirilmiştir. Ordusu ile burayı fethettikten sonra Hz. Ömer'in emri ile buraya vali olarak atanmış ve adına sikke bastırmıştır. Burada uzun bir müddet valilik yaptıktan sonra vefat etmiş ve adına bir türbe yaptırılmıştır. Eski Türbenin tahrip olmasından sonra şu anda bulunan yerde Bitlis Vakıflar Müdürlüğünün katkıları ile 1997 yılında yeni bir türbe yaptırılmıştır. Türbenin giriş kısmında bulunan delikli taş yaklaşık olarak 7. asırdan kalmadır. Genelde hasta olan çocuklar şifa bulmaları için bu taşın içinden geçirilirler. Bu uygulama öteden beri süregelmektedir. Yine Türbenin etrafındaki ağaçlara çocuğu olmayan kadınlar ve akli dengesi bozuk olanlar için bez bağlanmaktadır. Türbenin içerisinde Şeyh Muhammed ailesinden yirmi kişi daha yatmaktadır.

Akli dengesi bozuk olanlar için yapılan bir diğer uygulama ise, bu kişilerin Türbe içindeki mezarların arasına yatırılarak üzerine kapının kilitlenmesidir. Burada uykuya dalan hasta uyanınca yahut çıkmak istediğinde, dışarıda bekleyenlere kapıyı açmalarını söyler. Bu bilgileri bize veren Abdullah GÜLER¹⁵⁸, bu şekilde burada iyileşen yüzlerce kişiye şahit olduğunu ifade etmektedir. Her yıl burayı binlerce kişi ziyaret etmektedir. Nitekim biz de Van'dan burayı ziyarete gelmiş olan bir gruba şahit olduk. Aynı zamanda bu grupta hasta olan bir kızı türbeye kilitlediklerini de bizzat müşahade ettik.

¹⁵⁶ Mine Güngör, İlkokul Mezunı, 22 yaş, Bekar

¹⁵⁷ Serdar, a.g.e., s. 206

¹⁵⁸ Abdullah GÜLER, Okuma yazması yok, 57 yaş, Evli, 5 çocuk

2.2.26. Seyyid Sıbgatullah Arvasî

Gayda da yatan bu zat icazet sahibi Nakşibendi Şeyhidir. Seyyid Sıbgatullah-ı Hizanî hazretleri, Osmanlı alim ve velilerindendir. Aslen Bağdat'tan gelmiştir. Soyu Rasulullah'a dayandığı söylenmektedir. İsmi Sıbgatullah olup, kendisi "Gavs'ül Azam", "Gavsü Hizanî", veya "Gavs" olarak anılmaktadır. Arvasî lakabıyla bilinir. Zamanının büyük hocalarından ders alan Seyyid Sıbgatullah, tasavvuf ve dini ilimler alanında sayısız talebe yetiştirmiştir. Kendi zamanının en meşhur insanlarından biridir.¹⁵⁹ 1870 yılında vefat etmiştir. Türbesi bulunmamaktadır. Köy mezarlığında bir kabri vardır. Buraya genelde bu velinin manevi şahsından feyiz almak için gelinir. Bunun yanı sıra çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar buraya gelerek dua ederler ve ağaçlara bez bağlarlar. Kabir çevresinde bez bulunmamasına rağmen kabrin etrafındaki hemen bütün ağaçların dallarına bağlanmış bezler bulunmaktadır. Buna ilaveten ipten minyatür salıncaklar yapılarak bunu içerisine bebeği simgeleyen taş konulur. Bu çocuk olma arzusunu dile getiren bir gelenektir. Bu uygulama aklımıza M. Şakir Ülkütaşır'ın derlediği Taşbebek efsanesini getirmektedir. Bu efsaneye göre, çocuğu olmayan yaşlı bir kadının taştan çocuk yapıp onu kundakladıktan sonra beşiğe yatırarak sabaha kadar bütün uluları, erenleri, pirleri, himmet için ninni söyleyerek çağırır. Sonunda duası kabul olur ve kundaktaki taş bebeğe dönüşür. Bu uygulamada da taşın bebeği simgelemesinin Türk dünyasında yer etmiş bu efsaneden kaynaklandığı düşünülebilir.

¹⁵⁹ Serdar, a.g.e., s. 173

SONUÇ

İnsanlığın ilk dönemlerinden günümüze miras kalmış bir çok inanç mevcuttur. Bu inançların ortaya çıkışı zamana ve zemine göre değişse de günümüzde kalıntıları kısmen bir kültür niteliğinde kendini yenilemektedir. İlkçağdaki bazı ilkel dinler ve sonra insanın imkansızlıkları onu kendinden kutsal bir varlığa bağlanmaya sevk etmiştir. Bu şekilde “kutsal” ve kutsal çevresinde, inançlar ve inançların dışavurumu olan ibadetler şekillenmiştir.

İnsanoğlu tabiatı icabı kutsal olanla sürekli bir yakınlık kurmak ister. İnsanın her şeyi somutlaştırmaya yakın doğası ise, bu arzusunu sembolik ifadelerle sunmasına sebebiyet verir. Kutsala yakınlığı tesis etmek için onu cisimleştirme arzusundadır. İbadet mekanları bir nevi bu arzunun yansımasıdır. İnsanın mabede yüklediği anlam onun bu mekanda kutsal olana daha yakın olmasını sağlar. Günümüzde yapılan kazılarda eskiçağ Anadolu’sunda, her evde bir kült odası bir küçük tapınak olduğu anlaşılmıştır. Bu Tanrıya, yüce yaratıcıya ve sonsuz kudrete yakınlık sağlamanın ilk yollarından biridir. Fakat, insanlar yalnızca bu şekilde yakınlık sağlamakla kalmaz, bunun türevlerini de oluşturur. Hayatının her sahasına bu yakınlığı taşımak ister. Kutsal ile birlikte ona yakın olan şeyleri de kutsallaştırır. Bu sayede etrafında daha çok kutsallık bulacaktır. Hatta kutsala yakın olan insanı veya farklı nesnelere de kutsallaştırarak ona yeni anlamlar yükler. Ve bu somutlaştırma ile yakınlığını artıracığını düşünür. Ona dokunmak arzusundadır. Çünkü el sürme ve dokunma ile kutsalın kendisine sirayet edeceğine inanmaktadır. Bu yüzden manevi olarak saygınlık kazanmış insanların çevresinde toplananlar, ona dokunmayı, elini tutmayı yahut kutsallaştırılmış bu şahsın kendisine dokunmasını çok büyük bir coşkuyla karşılarlar. Bu şekilde kutsal aktarılmış olur. Sadece bu şahsa değil onun kullandığı nesnelere dokunmak, onun oturduğu yere oturmak, önceden onun bulunmuş olduğu yerde bulunmak bile bir nevi tatmin sağlamaktadır. Yine aynı şekilde öpmek de insana kutsalın geçişini sağlayan davranışlardan biridir. Bu şekilde şükran ve bağımlılık duyguları sembolik olarak açığa çıkarılmış olup yine kutsalın feyzinden yararlanma imkanı sağlanır. Türbelerin eşiğinin öpülmesi, kabirlere el sürülmesi, toprağının öpülmesi hep bu paradigmanın bir ürünüdür. Kişi bu şekilde tatmin sağlamaktadır. Kutsala yakın olma arzusu o kadar baskındır ki, çoğu zaman, kutsal olmayan alanlara, nesnelere kutsallık atfedilerek bu ihtiyaç

giderilmeye çalışılmaktadır. Bu sayede insan kendinde yüce güce, kendini yaklaştırarak başına gelebilecek türlü kötü durumlardan kurtulacaktır. İşte günümüzde garibimize giden bu tarz dışa vurumlar, eğitim ile bir nevi giderilse de toplumumuzda hala kendini göstermektedir.

Günümüzde insan bilgiye ve çok yeni teknolojilere ulaşarak kısmi bir iktidar sağlamıştır. İlim ve fennin gelişmesi ile de daha sağlıklı bir ömür geçirmekte olduğu söylenebilir. Eskiden insanları kutsal güce sığınmaya iten bir çok hastalıktan yahut felaketten az da olsa kendini kurtulmuş görmektedir. Bu eline geçirdiğini düşündüğü kısmi güç sayesinde kutsala yakınlık arzusunda da bir azalma görülebilir. Yahut eski toplumlardan bize miras kalmış bir takım uygulamaları terk etmiş gibi görünmektedir. Fakat hala kırsal kesimde, bütün doktorlara gidildikten sonra çaresi bulunamayan hastalıklar için, kısmet açmak için, yerine getirilmesi istenen arzular için kutsal addedilen yerler ziyarete gidilmektedir. Zannediyoruz ki, tekrar eski şartlara döndürülecek olsa bu gün uygulamadığı bir çok pratik yeniden su yüzüne çıkacaktır.

Ziyaret olayını, toplumsal yönüyle sanayileşmenin, eğitim öğretimin, kitle iletişim araçların yaygınlaşmasının, halkın kültür ve refah seviyesinin yükselmesinin ve yaşam biçiminin değişmesinin ve daha bir çok faktörün etkilediğinden söz etmek mümkündür. Bununla birlikte bu faktörlerin, her zaman için olayda olumsuz bir rol aldığını düşünmek de hatalı olmaktadır. Teknolojik ve sosyal gelişme neticesinde bazı ziyaret yerlerinin ilgi kaybetmesine rağmen bu gelişmelere paralel olarak ününü daha da artıran ziyaret mahalleri de vardır. Öyle anlaşılmaktadır ki halkın refah seviyesinin ve ulaşım vasıtalarının artışına, yerleşim yerleri arasındaki ilişkilerin sıklaşmasına ve toplumda iç turizm olayının yerleşip kökleşmesi olgusu bazı ziyaret yerlerinin ülke çapında meşhur olmasına sebep olmaktadır.

İnanç ve geleneklerin insanları sürüklediği yatır ve ziyaretler insanların tanış yoluyla dostluk kurdukları, iş buldukları, eş edindikleri birer merkezdir.

Bazıları da son yıllarda artan ilgi ve devlet desteği ile ünlenmektedir. Özellikle bir türlü iyileşmeyen hastalıklar için de bazı ziyaret makamları, adını ülkeye duyurmaktadır. Nihayet tarikat faktörü ziyaret yerlerinin nüfuzunu ulusal ve hatta uluslar arası boyutlara erdirmektir. Buna en önemli örnek Bitlis Hizan İlçesinin Nurs köyü verilebilir. Bu köy yetiştirdiği ve çok fazla insan tarafından

tanınan Said Nursi'den dolayı çok meşhur olmuş ve bu zatın burada defin edilmemesine rağmen bölgede en çok ziyaret edilen yerler arasında bulunmaktadır.

Öte yandan ziyaret olayını daha çok kadınlara mahsus bir fenomen olarak kendini göstermesini ele aldığımızda aslında kültür ve eğitim seviyesinin çok fazla fark etmediğini görmek bizi şaşırtmamalıdır.

Bitlis'te bazı pratiklerle evlenme şansının artacağına inanan aday, başlangıçtaki inançlarımızı yaşatmaya devam etmekte ve onlarla geçmiş ve günümüz arasında bir manevi organik bütünlük bağı kurmaktadır. Ağaçlara çaput bağlamak, dağdan, taştan, sudan, çölden, kırdan, gelecek yardımıyla dertlerin biteceği umudu, başlangıçtaki inançlarımızın geride kalan izlerinden başka bir şey değildir. Ata mezarlarının ya da ruhlarının yerini alan evliyalar, güneşin doğduğu yere yüz dönmenin yerini alan Kabe gibi örnekler, İslamiyet ile inançların imtizacını sağlayan köklü davranışlardır. Ağaca çaput bağlamak, dilek dilemek, ilgili ruhları memnun etmek, ya da onların yapacağı kötü şeyleri önlemek pratiği Türk inançları içinde en eskilerden biridir. Bu pratiğin yeni biçimi, türbe kapı veya çevre çitine bez bağlamaya dönüşmüştür. Ağaç iyisini memnun etme yerini yatır, evliya ulu kişi almıştır. Yatır , evliya türbeleri ile ilişki içinde görülen Türk inançlarının İslami kalıplara dökülmesinde, şüphesiz tekke ve tarikat çevresinde yetişen ve memleketin muhtelif yerlerini dolaşan ve hatta girdikleri çevrede yerleşip kalma görevi alan derişlerin, dede ve babaların rolü şüphesiz büyüktür.

Yatır ve türbe kapılarına çevrelerindeki ağaçlara, genç kızlar tarafında evlenmek dileğiyle çaput bağlama inancına, yörenin hemen her tarafında rastlanır. Ayrıca bez yerine kimi yerlerde mezar taşlarına sürtilen taşın, tutması halinde dileğin kabul edildiğine inanıldığına da rastlanmaktadır ki bu davranışın altında da dağ yollarını bekleyen, dağ kaya iyisini memnun etme ve böylece yardımını kazanma inancının izleri yatmaktadır.

Ayrıca ağaç dallarına çaput bağlamayı bir nevi “adres bırakma”, “imza atma”, olarak da kabul edebiliriz. Bu ağaca çaput bağlayan kişi sanki “Kutsal” olana “Ben de buradaydım, bu mekandan geçtim ve sana niyazda bulundum. Bu çaput ta bunun nişanesidir” demek ister gibidir. Yine duvara taş yapıştırma arzusu zannımızca bütüne dahil olma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Her ne şekilde olursa olsun, kutsala yakın olma arzusu insanın içerisinde yanan bir ateş gibidir. Bu ateşi söndürmek için de kendince ritüeller geliştirmesi pek tabiidir. Ziyaret fenomeninde sergilenen ritüeller de bu arzunun bir dışavurumudur. Biz, çalışmamız süresince Bitlis halkı arasında yaygın olarak bulunan ziyaret kültürünün hem dini nitelik taşıdığını, hem de zamanla farklı inanç ve kültürlerle etkileşim neticesinde biçim değiştirdiğini müşahede ettik. Tespit ettiğimiz hususlardan biri de sembolik anlam taşıyan bir çok ritüelin başka insan topluluklarında tarih boyunca var olduğuydu. Bu durum bir taraftan insanlığın değişmez niteliklerine dikkatlerimiz yöneltirken, diğer tarafta benzer inanç ve ritüellerin farklı dönem ve ortamlarda oluşmasının temel sebebinin ne olabileceği sorusunu aklımıza getirmektedir.

EK-I**KAYNAK KİŞİLER**

Bu listede verilen kaynak kişiler şu düzenleme esas alınarak kayda geçirilmiştir:

İsim soyisim, Doğum tarihi, Doğum yeri, Eğitim durumu, İkamet Ettiği yer, Mesleği, Medeni durumu, Çocuk sayısı

Abdullah GÜLER,1947, Bitlis, İlkokul Mezunu, Hizan, Çiftçi, Evli, 5 çocuk

Ayşe GÜNGÖR,1959ş Güroymak, Okur yazar değil, Güroymak, Ev hanımı, Evli, 8 çocuk

Aysel ŞÖLELİ, 1966, Malatya, Üniversite Mezunu, Güroymak, Öğretmen, Evli, 2 çocuk

Bahattin AVCI,1961, Tatvan, ilkokul mezunu, Tatvan, İşçi, Evli, 5 çocuk
Birgül AKIN, 1962, Güroymak, Okur yazar değil, Güroymak, Ev hanımı, Evli, 6 çocuk

Bülent ÇOBAN, 1975, Bitlis,Üniversite Mezunu, Bitlis, Öğretmen, Bekar
Cahver AVCI, 1954, Ahlat, Okur yazar değil, Ahlat, Çaycı, Evli, 1 çocuk
Gönül AVCI, 1959, Ahlat, ilkokul mezunu, Ahlat, Ev hanımı, Evli, 5 çocuk annesi

Fesih UMANÇ,1969, Adilcevaz, İlkokul Mezunu, Adilcevaz, Taksici, Evli, 4 çocuk

Filiz SAĞDIÇ,1974, Güroymak, Lise Mezunu, Güroymak, Halk Eğitim Kursu Öğretmeni, Evli

Garip AKTAŞ, 1948, Bitlis, Ortaokul Mezunu, Bitlis, Emekli, Evli, 7 çocuk

Hakan SARIN, 1986, Güroymak, Lise Öğrencisi, Bitlis, Öğrenci, Bekar
Heval KARDAŞ,1959, Mutki, Okur yazar değil, Güroymak, Ev hanımı, Evli, 5 çocuk

Heybet YEŞİLIRMAK, 1964, Tatvan, Lise Mezunu, Bitlis, Memur, Evli, 4 çocuk

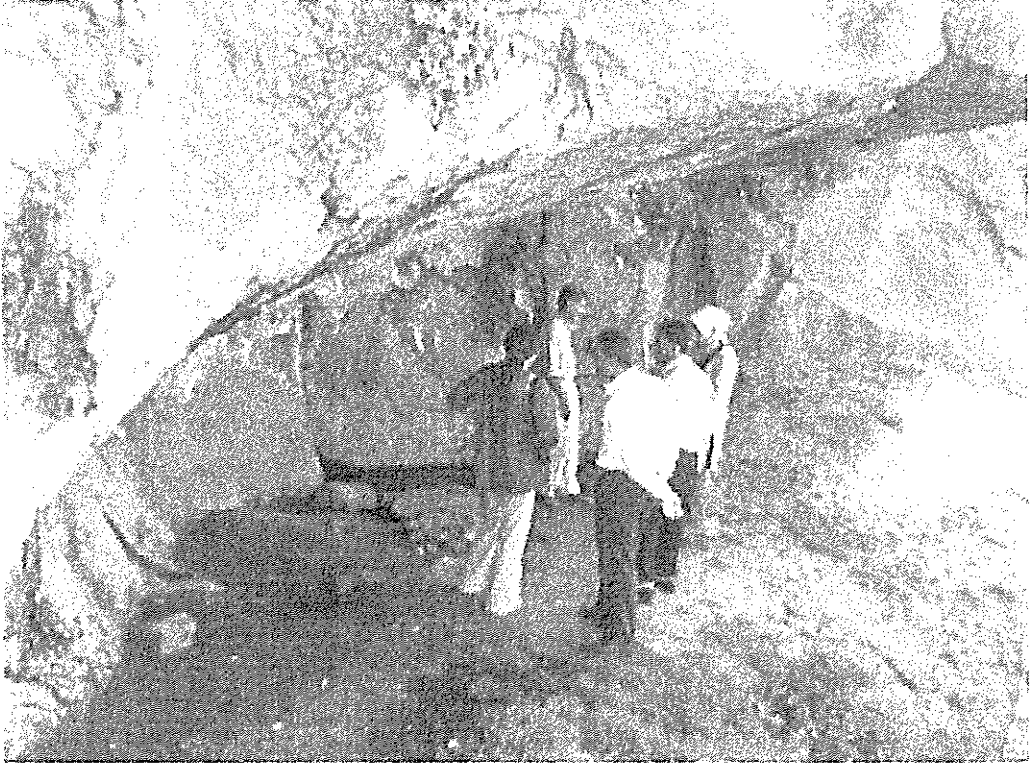
Hulusi TATAR, 1964, Bitlis, Lise Mezunu, Bitlis, Memur, Evli, 3 çocuk

- Kadriye ÇOBAN, 1968, Muş, İlkokul Mezunu, Bitlis, Evli, 3 çocuk
- Leyla BİLGİÇ, 1969, Bitlis, İlkokul Mezunu, Tatvan, Ev hanımı, Evli, 3 çocuk
- M. Törehan SERDAR, 1958, Bitlis, Araştırma Görevlisi, Bitlis, Evli, 3 çocuk
- Mahmut EDİP, 1978, Güroymak, Üniversite Mezunu, Güroymak, Muhasebeci, Evli, 2 çocuk
- Maşallah ASLAN, 1981, Hizan, Lise Mezunu, Hizan, Çiftçi, Bekar
- Mehmet UMANÇ, 1953, Ahlat, Okur yazar değil, Güroymak, Çiftçi, Evli, 9 çocuk
- Mine GÜNGÖR, 1982, Tatvan, İlkokul Mezunu, Tatvan, Bekar
- Nevruz KIZILTAŞ, 1973, Mutki, İlkokul Mezunu, Bitlis, Ev hanımı, Evli, 3 çocuk
- Nilüfer AYDIN, 1984, Ahlat, Okur yazar değil, Ahlat, Bekar
- Saddam ACAR, 1975, Güroymak, İlkokul Mezunu, Bitlis, İşçi, Evli, 3 çocuk
- Saliha YEŞİLIRMAK, 1951, Bitlis, Okuma yazması yok, Bitlis, Ev hanımı, Evli, 14 çocuk
- Şahize SUBAŞI, 1986, Hizan, İlkokul Mezunu, Bitlis, Bekar
- Şengal KOZİK, 1929, Tatvan, Okur yazar değil, Tatvan, Ev hanımı, Dul, 9 çocuk
- Yenidünya YOBAŞ, 1965, Güroymak, Okur yazar değil, Güroymak, Ev hanımı, Evli, 6 çocuk
- Yeşim KOZİK, 1949, Güroymak, Okur yazar değil, Güroymak, Ev hanımı, Dul, 7 çocuk

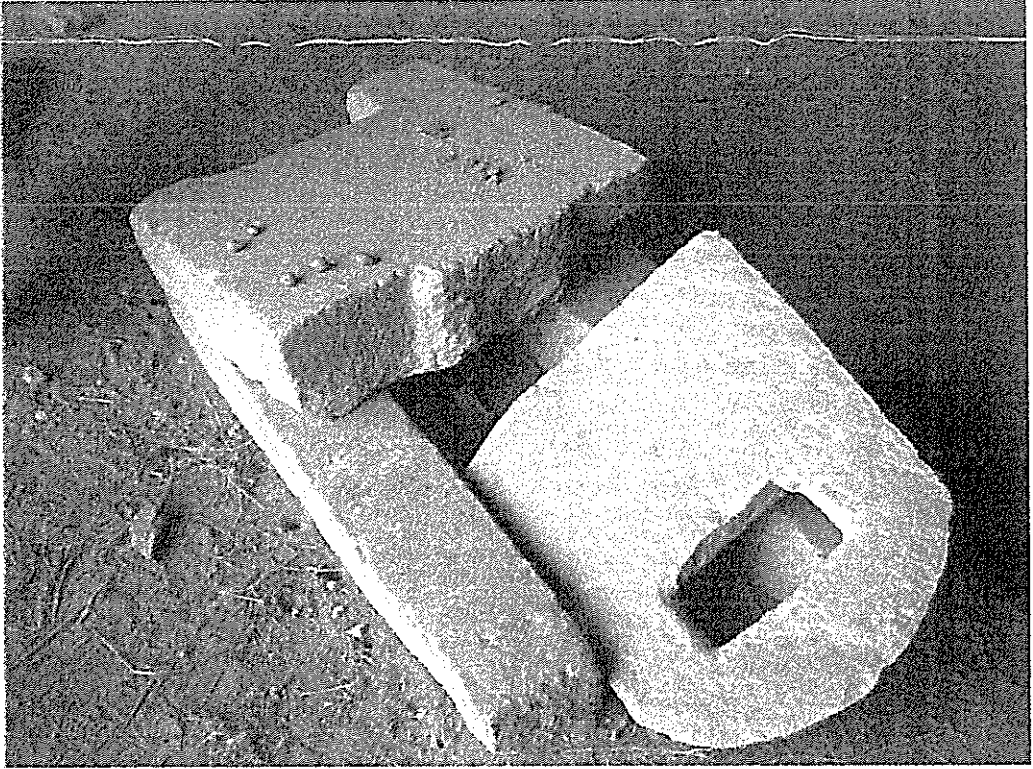
EK-II
FOTOĞRAFLAR

Ahlat Abdurrahman Gazi Türbesinden Bir Görünüş

Ahlat Tahtı Süleyman Mahallesi Hz. Ali'nin Kılıç İzi

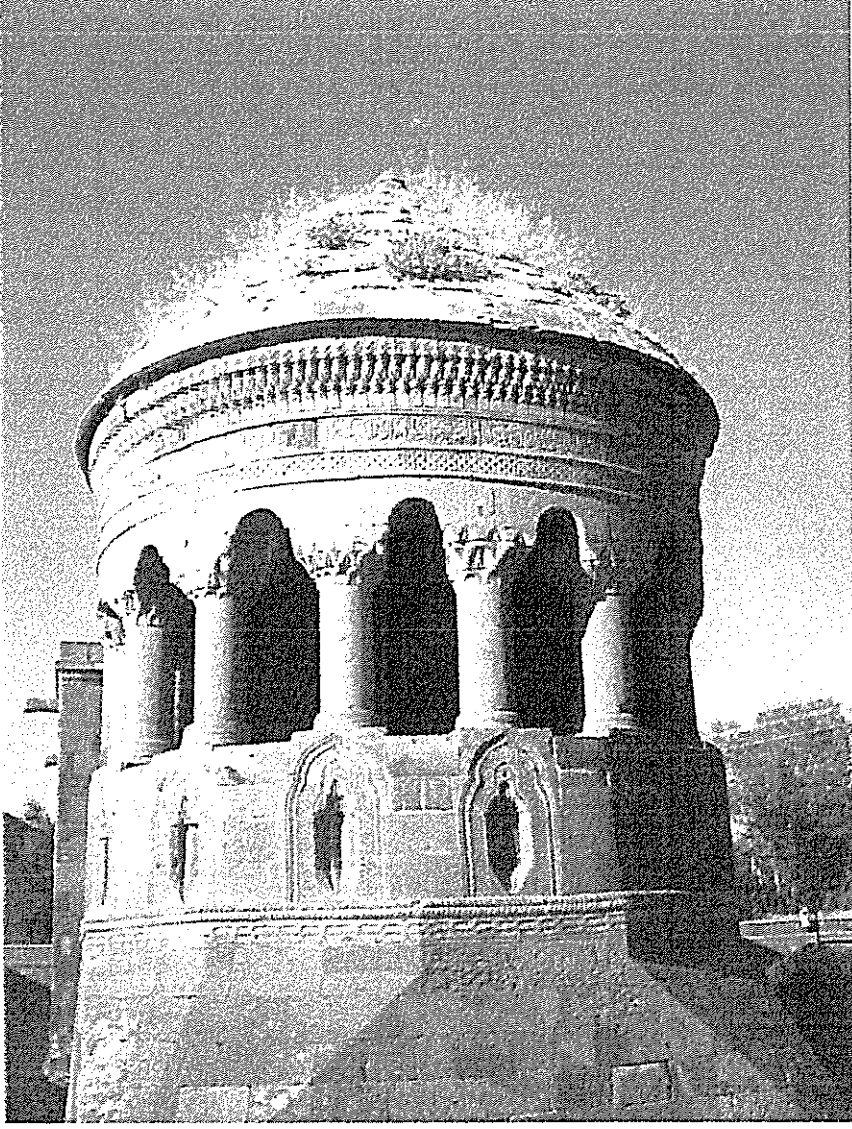
Ahlat Emir Ali Türbesine Saçı Olarak Bırakılmış Koruk Meyveler

Güroymak Taşüstü Köyü – Şeyh Mahmut

Ahlat'ta Hz. Ali'nin Kılıcının izi

Ahlat - Bayındır Aka Kumbeti

Ahlat - Bayındır Aka Kümbeti

Hizan Şeyh Mahmut Türbesinde Ađađlara Bağlanan çaputlar

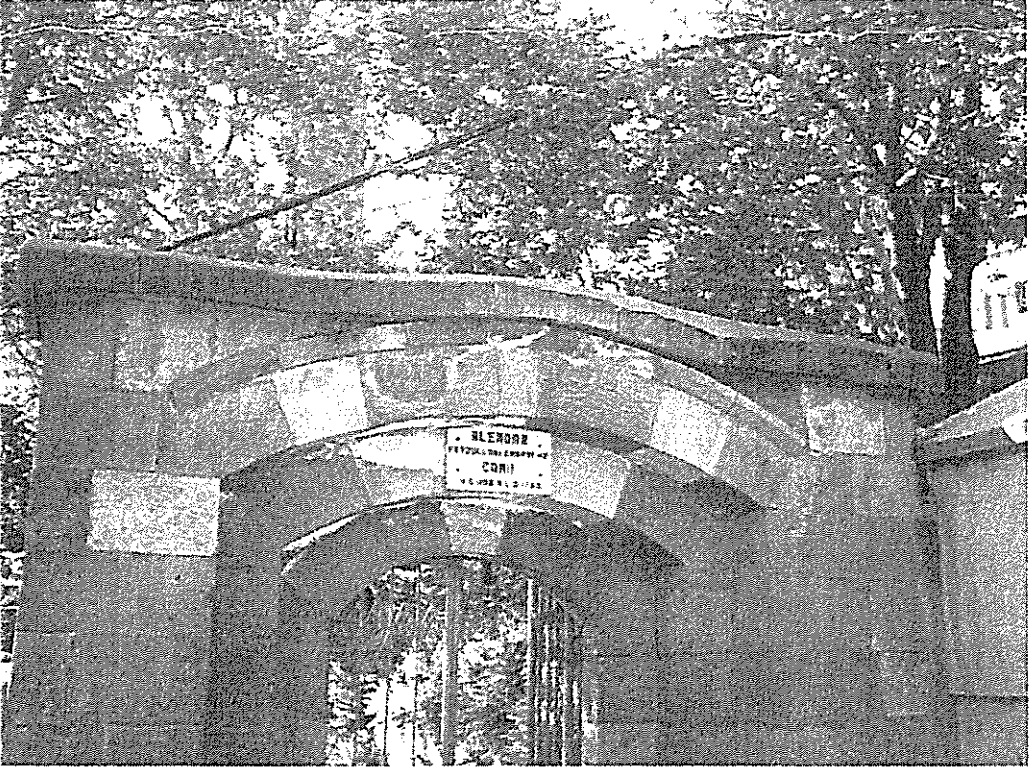
Ahlat – Şifalı Su

Hizan Şeyh Mahmut Türbesi

Hizan Seyyid Sıbgatullah Türbesi

Bitlis Feyzullah El-Ensari Türbesi

Bitlis Şehitlik ve Memi Dede Türbesi

Bitlis Şeyhül Garip Türbesindeki Zincir

Bitlis Şeyhül Garip Türbesindeki Zincir

Bitlis Şeyhül Garip Türbesindeki Zincir

BİBLİYOGRAFYA

1973 Bitlis İl Yıllığı.

2000 Genel Nüfus Sayımı, TC. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, Mart 2003.

ALTAN Bayram, *Türkiye’de Dini Ziyaret Yerleri*, Kazancı Yayınları, İstanbul, 1996 .

ALTUN Ara , “*Ahlafl*”, DİA, c. 2, İstanbul, 1992.

AYALDI Derman, *Dinler Kavşağında Anadolu*, Say Yay., İstanbul, 1998.

ARINÇ, Kenan, *Tatvan Şehri*, Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları, Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yay., Erzurum, 2001.

BAŞ Gülsen, *Bitlis’teki Mimari Yapılarda Süsleme*, Bitlis Valiliği Kültür Yay: 11, 2002.

CANAN, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi- Kütüb-i Site*, Akçağ Yay., Ankara.

ÇAĞIMLAR Zekiye, “*Küreselleşmeyle Değişime Uğramaya Başlayan Adana’nın Bazı Yörelerinde Yatır-Ziyaret ve Ölüm Sonrası Adet, İnanma ve Pratikler*”, VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Genel Konular Seksiyon Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

ÇAY, Abdulhaluk, *Anadolu’da Türk Damgası- Koç Heykel-Mezar Taşları ve Türkler’de Koç-Koyun Meselesi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983.

DURDU, Aydın - Bircan, “*Geçmişten Günümüze Ölüm Adetleri ve Kemaliye Köyünde Ölüm*”, Türk Halk Kültürü Araştırmaları-1997, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay.: 275, Ankara, 1998 .

ERZEN, Afif, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara, 1986.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Türkçeleştiren:Zuhuri Danışman, Zuhuri Danışman Yay., İstanbul, 1970 .

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, *Anadolu İnançları İnanç-Söylence Bağlantısı*, Geçit Yay., İstanbul, 1987.

FRAZER, James G., *Altın Dal, Dinin ve Folklorun Kökleri*, Çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yay., II cilt, Aralık 1991.

- FREUD, Sigmund, *Dinin Kökenleri*, çev. Selçuk Budak, Öteki Yay., Ankara, 1995, s. 137-138.
- GÖKBEL, Ahmet, “*Kangal Yöresinde Ziyaret Yerleri İle İlgili İnanç ve Uygulamalar*”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas, 1999, sayı. 3.
- GÜNAY, Ünver, GÜNGÖR, Harun, TAŞTAN, Vahap, KUZGUN, Şaban, SAYIM, Huzeyfe, *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilimi Araştırması – Kayseri Örneği-*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 2001.
- İNAN, Abdülkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976.
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 1999.
- KALAFAT, Yaşar, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: 112, Ankara, 1990.
- KANDEMİR, M. Yaşar, “*Alî*”, DİA, c.2, İstanbul, 1992.
- KARAMAN, Hayrettin, “*İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*”, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk tarih Kurumu Yay., Ankara, 1996.
- KILIÇ, Orhan, *XVI. Yüzyılda Adilceviz ve Ahlat(1534-1605)*, Tamga Yay., Ankara, 1999.
- KIYICI, Selahattin, *İslam Hukukunda Örf ve Adet*, İşaret Yay., İstanbul, 1990.
- NOYAN, Bedri, *Hacı Bektaş’ta Pîrevi ve Diğer Ziyaret Yerleri*, Ticaret Matbaacılık, İzmir, 1964.
- OCAK, Ahmet Yaşar, “*Zaviye*”, İslam Ansiklopedisi, c. 13, İstanbul, 1986
-----, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.
- OYMAK İskender, “*Gelibolu Yöresinde Ziyaret Fenomeni*”, Dini Araştırmalar, c. 5, sayı: 14(Eylül-Aralık 2002).
- ÖRNEK, Sedat Veyis, *Türk Halk Bilimi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1995.

ÖZEN, Kutlu, *Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri*, Dilek Matbaası, Sivas, 1996.

ÖZKAN, Ali Rafet, *Dinlerde Kurban Kültü*, Akçağ Yay., Ankara, 2003.

POLAT, Kemal, *Kırgızlarda Doğum, Evlenme ve Ölüm Fenomenleri*, Atatürk Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003.

SARIKÇIOĞLU, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Yay., Isparta, 2002 .

-----, *Din Fenomenolojisi*(Dinlerin Mahiyet ve Tezahür Şekilleri), Süleyman Demirel Üniversitesi Yay., Isparta, 2002.

SERDAR M. Törehan, *Rüyalar Şehri Bitlis*, Bitlis Valiliği Kültür Yay., Bitlis, 2000.

-----, *Bitlis İnançları*, Bitlis Vakfı Kültür Yay., Bitlis, 2002.

TANYU, Hikmet, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1968.

TUNCEL, Metin, “*Bitlis*”, DİA, İstanbul, 1992, c.6.

TÜMER Günay, *Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1986.

UCA, Alaaddin, *Kaybolmuş Folklorik Değerlerimizden Biri “Delikli Taş”*, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Yıl 10, Sayı: 21, Erzurum, 2003.

UMAR, Bilge, *Türkiye'nin İlkçağ Tarihi*, İzmir, 1982.

YAŞA, Recep, *Bitlis'te Türk İskanı*, Kültür Vakfı Yay: 2, Ankara, 1992.

ÖZGEÇMİŞ

1978 Yılında Erzurum'da doğdu. Erzurum İnönü İlkokulunu bitirdikten sonra Bursa İmam-Hatip Lisesini bitirdi. 2001'de İlahiyat Fakültesinden mezun olduktan sonra Dinler Tarihi Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı.. 2003 yılında Öğretmen olarak atandı. Halen bu görevine devam etmektedir.